

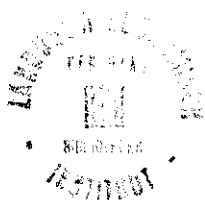
Jasper Eshuis
Jan Buurma

Mededeling 619

BIOLOGISCHE LANDBOUW IN DE WIERINGERMEER

Motieven en voorwaarden voor omschakeling

November 1998

SIGN.

BL. NO.

NLV:

L27-619
B

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)
Afdeling Tuinbouw

REFERAAT

BIOLOGISCHE LANDBOUW IN DE WIERINGERMEER; MOTIEVEN EN VOORWAARDEN VOOR OMSCHAKELING

Eshuis, J. en J.S. Buurma

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1998

Mededeling 619

ISBN 90-5242-457-8.

61 p, tab., fig., bijl.

Nagegaan is hoe akkerbouwers en vollegrondsgroentetelers in de Wieringermeer denken over omschakeling van een gangbare bedrijfsvoering naar een biologische bedrijfsvoering.

Er is onderzocht welk percentage akkerbouwers en vollegrondsgroentetelers denkt om te schakelen. Tevens is aangegeven welke bedrijfskenmerken en opvattingen van invloed zijn op de kans op omschakeling. Met behulp van de belangrijkste bedrijfskenmerken en opvattingen is een indeling gemaakt, die aangeeft voor welke boeren de kans op omschakeling groot is en voor welke boeren de kans op omschakeling klein is. Ten slotte is bepaald in hoeverre diverse plannen die boeren hebben voor de toekomst van hun bedrijf, samengaan met omschakeling naar een biologische bedrijfsvoering.

Door onderscheid te maken tussen boeren op basis van bedrijfskenmerken, opvattingen en toekomstplannen, is aandacht geschonken aan de diversiteit op agrarische bedrijven, factoren achter de kans op omschakeling en verschillen in kans op omschakeling.

Biologische landbouw/Omschakeling/Motieven/Akkerbouw/Groenteteelt vollegrond/
Nederland/Wieringermeer

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

INHOUD

	Blz.
WOORD VOORAF	5
SAMENVATTING	7
1. INLEIDING	13
1.1 Aanleiding	13
1.2 Afbakening	14
1.3 Positionering	14
1.4 Leeswijzer	14
2. OPZET EN METHODE	15
2.1 Steekproef	15
2.2 Enquête	17
2.2.1 Opzet van de enquête	17
2.2.2 Bodemgegevens en bedrijfsgegevens	18
2.2.3 Uitvoering van de enquête	18
2.3 Gegevensverwerking	18
3. RESULTATEN	20
3.1 Belangstelling voor omschakeling	20
3.1.1 Concrete plannen voor omschakeling	20
3.1.2 Kans op omschakeling	21
3.1.3 Belangstelling bij een goed inkomen uit biologische landbouw	21
3.1.4 Een beredeneerde schatting van het aantal bedrijven dat zal omschakelen	22
3.2 Argumenten rond omschakeling	23
3.2.1 Argumenten voor omschakeling	23
3.2.2 Argumenten tegen omschakeling	24
3.2.3 Stemningsbeeld	27
3.3 Overwegingen rond omschakeling	27
3.3.1 Inkomen	28
3.3.2 Natuur en milieu	28
3.3.3 Onkruiden en arbeid	28
3.3.4 Strategische beslissingen	29
3.3.5 Belangenafweging	30
3.4 Samenhang tussen omschakeling en bedrijfsopzet	30
3.4.1 Fysieke kenmerken	30

	Blz.
3.4.2 Ontwikkelingsvisie	31
3.4.3 Afbakening van de doelgroep	34
3.5 Synthese	35
4. DISCUSSIE	37
4.1 Perceptie en objectieve gegevens	37
4.1.1 Inkomen	37
4.1.2 Onkruiden	37
4.2 Belangstelling voor omschakeling	38
4.3 Een denkmodel	39
4.4 Polarisatie van de discussie	41
4.5 Doelgroep	42
4.6 Impressie van biologische boeren	43
5. BELEIDSSTRATEGIE	45
6. CONCLUSIES	48
LITERATUUR	49
BIJLAGEN	51

WOORD VOORAF

De provincie Noord-Holland stimuleert biologische landbouw. In de akkerbouw en vollegrondsgroenteteelt stagneert de omschakeling van gangbare naar biologische landbouw echter. Om het stimuleringsbeleid zo goed mogelijk bij de landbouwpraktijk te doen aansluiten, wil de provincie de achtergronden van deze stagnatie kennen. Daarnaast wil de provincie de visie van boeren en tuinders vernemen op biologische landbouw. Op verzoek van de provincie Noord-Holland is door LEI-DLO een onderzoek uitgevoerd naar motieven en voorwaarden voor omschakeling naar biologische landbouw.

Het onderzoek is besproken met dhr. R. Kuiper en H.J. Grotenhuis. Daarnaast hebben de heren P. Buyse, F. Van Campen, W. Kranenburg, W. Postema, G. Vossen en mevr. M. van de Handel als streekkenners en praktiserende agrariërs waardevol commentaar gegeven op de gevonden resultaten.

In het bijzonder wil ik de geïnterviewde agrariërs bedanken voor hun medewerking.

De directeur,

L.C. Zachariasse

Den Haag, november 1998

SAMENVATTING

Omschakeling naar biologische landbouw is een proces van jaren. Voor de boer begint het meestal bij een interesse voor milieuvriendelijk telen en biologische landbouw. Vervolgens komt het nadenken over hoe biologische landbouw op het eigen bedrijf gerealiseerd kan worden. Wat komt daar allemaal bij kijken? Kan het financieel gezien? Boeren denken bij de beantwoording van deze vragen sterk vanuit hun eigen bedrijf. Biologische landbouw moet passen binnen de bestaande bedrijfsomstandigheden en de opvattingen van de boer over een goede bedrijfsvoering. Daarnaast moet omschakeling passen bij de toekomstplannen van de boer en de strategie die gevolgd wordt om die plannen te realiseren.

Belangstelling voor omschakeling

In dit onderzoek is door middel van een enquête gepeild hoe akkerbouwers en vollegrondsgroentetelers in de Wieringermeer denken over omschakeling. Van de 50 geïnterviewde boeren, acht 67% de kans op omschakeling binnen 10 jaar 10% of kleiner. Deze boeren staan afwijzend tegenover omschakeling op het eigen bedrijf. De overige 33% achten de kans op omschakeling binnen 10 jaar groter dan 10%. Zij achten de kans om omschakeling reëel aanwezig. 11% van de boeren acht de kans op omschakeling binnen 10 jaar zelfs 50% of groter.

Op basis van deze cijfers, mag worden verwacht dat er zo'n 20 tot 30 akkerbouw/vollegrondsgroentebedrijven in de Wieringermeer zullen omschakelen in de komende 10 jaar. Wanneer 20 tot 30 bedrijven omschakelen, dan wordt het areaal onder biologische landbouw vergroot met zo'n 700 tot 1.200 ha.

De verwachting dat 20 tot 30 boeren zullen omschakelen binnen 10 jaar, is voornamelijk gebaseerd op de huidige stemming rond biologische landbouw. Wanneer de biologische sector blijft professionaliseren en de afzet echt gaat toenemen, dan zal de stemming veranderen en de belangstelling voor omschakeling aanzienlijk toenemen.

Argumenten voor en tegen omschakeling naar biologische landbouw

Er zijn verschillende argumenten voor en tegen omschakeling. Deze argumenten worden gebruikt in de discussie rond biologische landbouw. Door te peilen hoe boeren denken over deze argumenten, kan een beeld worden geschetst van de sfeer rond biologische landbouw.

De argumenten voor en tegen biologische landbouw, kunnen op bedrijfsniveau gezien worden als knelpunten en winstpunten van omschakeling. Voor boeren is het belangrijkste winstpunt van omschakeling dat omschakeling goed is voor natuur en milieu. Verschillende boeren vinden het ook een winstpunt dat in biologische landbouw beter gebruik wordt gemaakt van natuurlijke processen in het ecosysteem. Op het gebied van vermarkting en saldo's per hectare verwachten boeren doorgaans weinig winst van omschakeling.

De belangrijkste argumenten tegen omschakeling zijn volgens boeren: een mogelijke daling van het inkomen, onkruidbestrijding, ziekten en plagen en de geringe vraag naar biologische producten. Ook is de extra eigen of ingehuurde arbeid die nodig is in biologische landbouw voor veel boeren een argument tegen omschakeling.

Er bestaat discussie over de perceptie van verschillende argumenten voor omschakeling. De geïnterviewde boeren vinden het belangrijkste argument voor omschakeling naar biologische landbouw dat het goed is voor natuur en milieu. Over hoe een milieuvriendelijke bedrijfsvoering het beste gerealiseerd kan worden, verschillen de meningen. Boeren benadrukken dat de gangbare bedrijfsvoering ook steeds milieuvriendelijker wordt. De meeste boeren in de Wieringermeer vinden dat een milieuvriendelijke landbouw het beste gerealiseerd kan worden in geïntegreerde landbouw. Deze boeren vinden het belangrijk om zelf te blijven werken aan een milieuvriendelijke landbouw, maar vinden biologische landbouw een stap te ver. Zij vrezen grote problemen met biologische landbouw.

Ook over enkele argumenten tegen omschakeling bestaat discussie. Zo vinden boeren het *inkomen* een knelpunt voor omschakeling omdat zij verwachten dat dit inkomen zal dalen na omschakeling. Velen vrezen dat het inkomen zodanig zal dalen dat het voortbestaan van het bedrijf in gevaar zal komen wanneer ze omschakelen. Dit is voor hen onacceptabel. Bedrijfsvergelijkend onderzoek tussen biologische bedrijven en gangbare bedrijven toont echter aan dat het inkomen helemaal niet hoeft te dalen na omschakeling (Bouwman en Geven 1996, IKC 1997). Voor individuele boeren is het risico van een inkomensdaling op hun bedrijf een probleem. Het is onduidelijk of het inkomen daalt of niet, en dat is een reden om niet om te schakelen. Bovendien willen veel boeren een reëel uitzicht hebben op inkomensverbetering, voordat zij een grote inspanning als omschakeling doen.

Onkruid is volgens boeren het één na belangrijkste knelpunt bij omschakeling. Het onkruidprobleem wordt gevormd door een combinatie van opvattingen en omstandigheden op het bedrijf. Afhankelijk van de opvattingen over hoe men behoort te boeren en de bedrijfsstrategie, vormt een bepaalde onkruiddruk een probleem of niet. Bedrijven die meer last hebben van onkruid zullen na omschakeling meer arbeid moeten verrichten om het onkruid binnen de perken te houden. Deze bedrijven hebben een concurrentienadeel.

Behalve opvattingen over onkruid, zijn ook omstandigheden van invloed op de onkruiddruk. De onkruiddruk hangt samen met de gewassenkeuze, de bodem en de onkruidzaden in de bodem. Voor bedrijven met relatief veel groentegewassen (bijvoorbeeld uien en wortelen) vormen onkruiden een groter probleem dan voor bedrijven met veel aardappelen en granen. Tevens zei-

den boeren met zandgrond veelal dat zij meer last hadden van onkruid dan boeren op zwaardere gronden.

Terugkijkend naar de argumenten voor en tegen omschakeling, blijkt dat boeren over het algemeen meer knelpunten zien dan winstpunten. De sfeer is dat omschakeling "verrekte moeilijk" is en dat omschakeling alleen kan wanneer je "er helemaal voor gaat". Dat boeren meer knelpunten aanduiden dan winstpunten heeft zowel een tactische (belangen op korte termijn) als een strategische (belangen op lange termijn) achtergrond. Voorop staat dat boeren om strategische redenen knelpunten benadrukken. Ze vinden biologische landbouw op dit moment geen goed alternatief voor gangbare landbouw of ze vinden het geen goede strategie voor hun eigen bedrijf. Biologische landbouw sluit niet aan bij hun ontwikkelingsvisie. Vanuit tactische overwegingen benadrukken boeren echter ook de knelpunten van omschakeling. Ze zijn bezig met het realiseren van een milieuvriendelijke bedrijfsvoering die tevens rendabel is. Ze ondervinden hier echter nog problemen mee, die zij op een tactische manier proberen te verbergen. Door het benadrukken van knelpunten proberen ze tijd en beleidsruimte te krijgen om op hun eigen manier en tempo te kunnen werken aan een milieuvriendelijkere bedrijfsvoering. Ze vrezen dat het benadrukken van winstpunten door politici zal worden aangegrepen om de landbouw milieuvriendelijker te maken en in de richting van biologische landbouw te sturen. Zelf zien ze echter grote nadelen aan biologische landbouw.

De sfeer rond gangbare en biologische landbouw is gepolariseerd. De oorzaak hiervan is dat gangbare boeren zich soms bedreigd voelen door de biologische landbouw (vrees voor overwaaien van onkruiden en ziekten, vrees dat dankzij biologische landbouw ook gangbare landbouw gedwongen wordt om milieuvriendelijker te telen), terwijl biologische boeren vaak kritisch zijn over gangbare landbouw. Daarnaast vinden biologische boeren dat zij minder zijn gesteund door overheid en onderzoeksinstituten dan de gangbare landbouw. Hierin zouden zij graag verandering zien. Mede door deze polarisatie ervaren boeren het omschakelen als een enorme stap; van de ene pool naar de andere.

Persoonlijke overwegingen

De discussie voor en tegen biologische landbouw maakt onderdeel uit van de context waarin boeren over omschakeling besluiten. De uiteindelijke beslissing omtrent omschakeling wordt gemaakt vanuit persoonlijke opvattingen en de precieze omstandigheden op het eigen bedrijf.

Dit onderzoek heeft laten zien dat enkele opvattingen en omstandigheden van grote invloed zijn op de beslissing omtrent omschakeling. Dit zijn opvattingen over een milieuvriendelijke bedrijfsvoering, de inkomensverwachting na omschakeling en de omstandigheden rond onkruid en arbeid. Tenslotte speelt ook mee of het bedrijf op orde is of niet.

Er is aangetoond dat hoe sterker boeren ervan overtuigd zijn dat een goede bedrijfsvoering tevens een milieuvriendelijke bedrijfsvoering is, hoe groter zij de kans inschatten dat ze zullen omschakelen. Omdat zij het belangrijk

vinden om milieuvriendelijk te boeren, zijn zij geneigd om te kiezen voor een vorm van landbouw die zij milieuvriendelijk vinden, namelijk biologische landbouw. Het idee dat er een winstpunt gerealiseerd kan worden op milieugebied vormt voor boeren een motivatie om het risico en de extra inspanningen van omschakeling aan te gaan. Of boeren echter daadwerkelijk om zullen schakelen, hangt in belangrijke mate samen met hun inschatting omtrent de inkomensontwikkeling na omschakeling. Vrijwel alle boeren vinden de mogelijke daling van het inkomen die omschakeling met zich mee brengt, een belangrijk knelpunt. Dit zorgt ervoor dat de kans dat zij omschakelen afneemt.

Van invloed op de kans op omschakeling is ook de onkruiddruk op het bedrijf. Er is een samenhang tussen de problemen die men ervaart met onkruiden en de bereidheid tot omschakeling. Hoe meer problemen men in de (gangbare) bedrijfsvoering heeft met onkruiden, hoe minder snel men om zal schakelen. Deze samenhang heeft van doen met de arbeidssituatie op het bedrijf. Onkruid is voornamelijk een probleem in de bedrijfsvoering, omdat de bestrijding ervan arbeid kost. Vooral in de biologische landbouw kost onkruidbestrijding veel werk. De boer zal daarom alleen willen omschakelen wanneer hij de mogelijkheid en de wil heeft om extra (eigen of vreemde) arbeid te kunnen genereren. Deze constatering wordt statistisch bevestigd door de negatieve correlatie tussen het knelpunt arbeid en de kans op omschakeling: hoe belangrijker boeren het knelpunten arbeid vinden, hoe lager zij de kans op omschakeling inschatten.

Een laatste bedrijfsomstandigheid die van belang is voor de beslissing omtrent omschakeling is de orde op het bedrijf. Wanneer boeren omschakeling overwegen, dan moet het bedrijf op orde zijn. Men begint niet aan een dergelijk omvangrijke verandering in de bedrijfsvoering wanneer men onvoldoende controle en overzicht heeft over de bedrijfsvoering. Het laatste is het geval wanneer op het bedrijf belangrijke strategische maatregelen genomen zijn, die nog niet goed zijn ingepast in de bedrijfsvoering.

Op basis van de bovenstaande factoren kan worden bepaald wie in ieder geval niet zullen omschakelen. De bovenstaande factoren vormen dus een hulpmiddel bij het bepalen van de groep "boeren met belangstelling voor omschakeling" door middel van negatieve selectie. Na de negatieve selectie blijft een groep over die misschien wel zullen omschakelen. Wie daadwerkelijk zullen omschakelen is moeilijker te bepalen. Daarvoor moet de exacte inrichting van het bedrijf worden doorgrond.

Ontwikkelingspaden

Naast het feit dat omschakeling realiseerbaar moet zijn binnen de bestaande bedrijfsopvattingen en -omstandigheden, moet omschakeling tevens passen bij de toekomstplannen van de boer. Omschakeling moet aansluiten bij het ontwikkelingspad dat de boer volgen wil. Er zijn vijf globale ontwikkelingspaden onderscheiden voor de akkerbouw/vollegroondsgroenteteelt in de Wieringermeer. Dit zijn schaalvergroting, meer tuinbouwgewassen, verhogen

van de fysieke productie, een tweede tak en ontwikkeling buiten het eigen bedrijf (deeltijdboer worden).

Ontwikkelingspaden kunnen beschouwd worden als patronen die onderscheiden kunnen worden in de veelheid aan manieren waarop boeren hun bedrijf ontwikkelen. Een ontwikkelingspad omvat niet alleen een einddoel, zoals schaalvergroting, maar draagt een bepaalde strategie en logica in zich. De ontwikkelingspaden zijn ideaaltypisch. In de praktijk combineren boeren elementen uit verschillende paden, of volgen ze een bepaald pad tot op zekere hoogte.

De vraag is nu op welke manier het volgen van een bepaald ontwikkelingspad gecombineerd kan worden met de belangstelling voor omschakeling naar biologische landbouw. Het antwoord is dat omschakeling niet goed aansluit bij ontwikkeling door het verhogen van de fysieke producties of ontwikkeling buiten het eigen bedrijf. In de biologische landbouw worden immers minder hoge fysieke producties gerealiseerd. Bovendien worden hoge fysieke producties vaak gerealiseerd met behulp van de nodige externe inputs die in de biologische landbouw niet gebruikt worden, zoals kunstmest en bestrijdingsmiddelen. Het halen van hoge producties vereist een heel andere werkwijze en logica dan het biologisch boeren. Omschakeling gaat ook niet makkelijk samen met boeren in deeltijd, omdat een biologische bedrijfsvoering vaak voortdurend aandacht en arbeid vereist. Dit is moeilijk te combineren met werk buiten het bedrijf.

Aanbevelingen

Voor de groei van de biologische landbouw is het belangrijk dat zowel de vraag naar biologische producten groeit, als het aanbod daarvan. Geadviseerd wordt daarom zowel de afzet van biologische producten te stimuleren, als het omschakelen van boeren.

Bij het stimuleren van omschakeling is informatievoorziening cruciaal. Voor een effectieve stimulering kan het beste gericht worden op informatiebehoefte van boeren die niet afwijzend staan tegenover biologische landbouw. Dit houdt in dat de thematiek toegesneden wordt op de doelgroep.

Boeren vragen ten eerste om meer duidelijkheid op het gebied van marktperspectieven en vermarkting van biologische producten. Door informatie hierover te verstrekken krijgen zij meer duidelijkheid over verwachtingen die zij kunnen hebben van het inkomen na omschakeling. Een tweede thema waarover boeren meer willen weten is de onkruidbestrijding in biologische landbouw en het arbeidsmanagement dat erbij komt kijken. Bij de informatievoorziening hierover is het cruciaal dat boeren onderling informatie uitwisselen. Daarbij zijn vooral praktijkervaringen van biologische boeren op het gebied van onkruidmanagement waardevol.

1. INLEIDING

1.1 Aanleiding

De provincie Noord-Holland wil biologische landbouw verder stimuleren (zie Provincie Noord-Holland, 1998). De provincie wenst zowel de bestaande biologische agribusiness te steunen, als het aantal hectares verhogen dat biologisch wordt bebouwd. Momenteel omvatten biologische bedrijven in Noord-Holland 1.700 ha, ofwel 1,3% van het Noord-Hollandse landbouwareaal (Provincie Noord-Holland, 1998). Doelstelling is dat nog eens 4.000 ha biologisch bebouwd gaan worden. Om de doelstellingen te realiseren zullen zo'n 100 tot 140 bedrijven moeten omschakelen ¹⁾.

De omschakeling naar biologische landbouw verloopt echter moeizaam. Kennelijk bestaan er voor boeren 2) belangrijke knelpunten met betrekking tot omschakeling naar biologische landbouw.

Het geringe aantal omschakelende boeren, vormt een belangrijke aanleiding tot dit onderzoek. Een andere aanleiding was dat de provincie beter wil weten waarom boeren wel of niet omschakelen. Er is vooral weinig informatie over motieven en knelpunten rond omschakeling naar biologische landbouw. Hierdoor had de provincie ook onvoldoende inzicht in het aantal boeren dat wellicht zal omschakelen in de nabije toekomst.

Dit onderzoek inventariseert motieven voor omschakeling en de knelpunten die daarbij spelen. Dit gebeurt door technische, economische en sociaal-psychologische facetten van het boeren en het omschakelen in beeld te brengen. Met behulp van de inventarisatie van motieven en knelpunten bij omschakeling, kan vervolgens een beredeneerde schatting worden gemaakt van het aantal boeren dat belangstelling heeft voor omschakeling naar biologische landbouw.

Het resultaat van het onderzoek omvat het geven van een beredeneerde schatting van het aantal boeren dat belangstelling heeft voor omschakeling naar biologische landbouw. Tevens worden de knelpunten waar deze boeren tegenaan lopen in beeld gebracht.

-
- 1) Met het begrip "omschakelen" wordt in dit rapport verwezen naar het omschakelen van een gangbare bedrijfsvoering naar een biologische bedrijfsvoering.
 - 2) In dit rapport worden met de woorden "boer" en "boeren" zowel boeren als boerinnen aangeduid.

1.2 Afbakening

Het onderzoek is beperkt tot de akkerbouw en vollegrondsgroenteteelt in Wieringen en de Wieringermeer. De reden hiervoor is omschreven in 2.1. Het onderzoek beperkt zich tot het aandragen van bouwstenen voor het provinciaal beleid ten aanzien van omschakeling. Het vertalen van deze elementen in beleidsmaatregelen behoort niet tot dit onderzoek.

1.3 Positionering

In 1997 heeft LEI-DLO voor de provincie Noord-Holland een onderzoek uitgevoerd naar de "groeimogelijkheden van de biologische agribusiness in de kop van Noord-Holland" (zie Zimmermann 1997). Hierin werden doelgroepen en gebieden aangewezen als speerpunten voor de verdere ontwikkeling van de biologische sector. Duidelijk werd ook dat voor een doelgericht en efficiënt beleid rond stimulering van biologische landbouw meer informatie nodig was over motieven en knelpunten rond omschakeling naar biologische landbouw.

Het onderzoek maakt deel uit van het programma van de provincie Noord-Holland waarin biologische landbouw wordt gestimuleerd. Het onderzoek kan worden gebruikt ter ondersteuning van andere projecten binnen het programma. Zo kunnen resultaten van dit onderzoek worden gebruikt in het project "omschakeling naar biologische land- en tuinbouw in Noord-Holland", dat momenteel wordt uitgevoerd door het Instituut voor Land- en Tuinbouwcoöperaties (ILTC).

1.4 Leeswijzer

Het rapport is ingedeeld in zes hoofdstukken. Hoofdstuk één is een inleiding tot het onderzoek. In hoofdstuk twee worden de opzet en methode van het onderzoek beschreven. Er wordt verantwoord hoe de gegevens voor dit onderzoek zijn verzameld en verwerkt. Vervolgens wordt in hoofdstuk drie de belangstelling voor omschakeling gekwantificeerd en geanalyseerd. Er wordt tevens ingegaan op factoren die de motivatie voor omschakeling blijken te beïnvloeden.

In hoofdstuk vier worden de belangrijkste resultaten bediscussieerd. Hoofdstuk vijf bevat een uiteenzetting van de beleidsstrategie die mogelijkheden biedt om op een doelgerichte manier omschakeling naar biologische landbouw te bevorderen. Hoofdstuk zes tenslotte, bevat de conclusies van het onderzoek.

2. OPZET EN METHODE

Om het onderzoek en de onderzoeksresultaten goed te kunnen begrijpen is het belangrijk te weten over welke bedrijven en gebieden dit onderzoek wel iets zegt en over welke niet. Met andere woorden, het is nuttig om de afbakening van het onderzoek te kennen. In dit hoofdstuk worden afbakening en onderzoeksmethoden beschreven.

2.1 Steekproef

Ruimtelijk gezien is het onderzoek voornamelijk beperkt tot de Wieringermeer 1), omdat dit één van de prioriteitsgebieden is van de provincie (Provincie Noord-Holland, 1998). Hier vindt een groot deel van de akkerbouw (waarin omschakeling stagneert) van Noord-Holland plaats. Bovendien loopt de gemiddelde toegevoegde waarde op de bedrijven in de Wieringermeer terug, waardoor de continuïteit van deze bedrijven wellicht in gevaar komt. Juist hier kan omschakeling naar biologische landbouw voor bepaalde bedrijven een manier zijn om deze negatieve trend te keren.

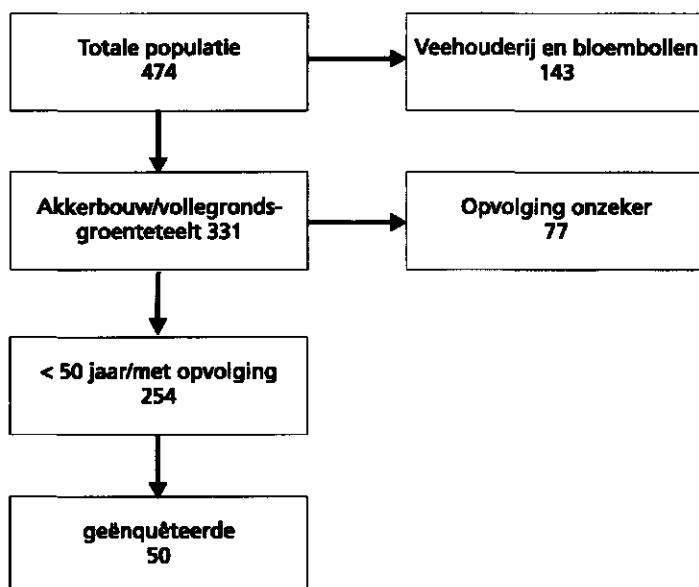
Voor dit onderzoek zijn 50 akkerbouwers/vollegrondsgroentetelers geïnterviewd. Bij de selectie van de respondenten (de geïnterviewde personen) is gebruikgemaakt van gegevens uit de metellingen van het CBS. Er zijn slechts bedrijven geselecteerd waarvan meer dan 50% van de bedrijfsomvang in de akkerbouw of vollegrondsgroente zit. Daarnaast werden bedrijven alleen geselecteerd wanneer er een opvolger op het bedrijf is van 16 jaar of ouder, of het bedrijfshoofd jonger is dan 50 jaar. Zo werden bedrijven geselecteerd die naar alle waarschijnlijkheid de komende 10 jaar nog wel gecontinueerd worden. Deze selectie is uitgevoerd omdat alleen bedrijven die toekomstperspectief hebben nog een ingrijpende stap als omschakeling zullen zetten. In figuur 2.1 is de selectie van bedrijven schematisch weergegeven.

In totaal voldeden 254 bedrijven aan de selectiecriteria van dit onderzoek. Dat is 54% van de bedrijven in de Wieringermeer. Binnen deze groep van 254 bedrijven is een gestratificeerde steekproef genomen. Dat wil zeggen dat we geen willekeurige selectie van bedrijven hebben gemaakt, maar dat we van

1) Er zijn ook twee akkerbouwbedrijven in Wieringen bij het onderzoek betrokken. Dit onderzoek heeft dus ook betrekking op de akkerbouw in Wieringen. Omdat de akkerbouw op Wieringen slechts een zeer geringe omvang heeft (er zijn minder dan 10 gespecialiseerde akkerbouwbedrijven) en omdat slechts een klein percentage van de geïnterviewde boeren op Wieringen zit, refereer ik in dit rapport vanaf nu slechts naar de akkerbouw in de Wieringermeer.

bedrijven met verschillende hoofdgewassen telkens een door ons vastgesteld aantal bedrijven uitgekozen hebben.

Om tot de selectie van bedrijven te komen hebben we 80 bedrijven gevraagd of ze mee wilden werken aan de enquête. 50 van de 80 bedrijven wilden dat. De respons was zodoende 62%, wat een goede respons is 1). Dankzij de hoge respons mag worden aangenomen dat de steekproef representatief is voor de akkerbouw/vollegrondsgroentebedrijven in de Wieringermeer.

Figuur 2.1 De selectie van de bedrijven in de steekproef

De steekproef is echter niet volledig representatief omdat een gestratificeerde steekproef is genomen, waarbij is gekozen voor een ondervertegenwoordiging van bedrijven die gespecialiseerd zijn in pootaardappelen. Hiervoor is gekozen omdat anders te weinig gegevens verkregen konden worden van bedrijven met andere specialisaties (zoals een tweede tak of tuinbouwge-

- 1) Deze goede respons wordt veroorzaakt doordat de stimulering van de biologische landbouw door de provincie boeren bezig houdt. Het is een actueel en belangrijk onderwerp voor boeren, waar boeren over het algemeen graag hun mening over geven. Wat ook bij heeft gedragen aan de goede respons, was dat via de workshop draagvlak was gecreëerd voor het onderzoek. Enkele voormannen die deelnamen aan de workshop hebben collega's opgeroepen om mee te doen aan de enquête, zodat de provincie een representatief beeld zou krijgen van wat er leeft onder de boeren.

wassen). De bedrijven die vallen onder "diversen" zijn in de steekproef enigszins oververtegenwoordigd. Hieronder vallen onder meer bedrijven met een tweede tak. Daarnaast zijn de biologische bedrijven enigszins oververtegenwoordigd in de steekproef, om voldoende gegevens over biologische bedrijven in de Wieringermeer te kunnen verzamelen. Tabel 2.1 geeft een globaal beeld van de bedrijven die hebben meegedaan in de enquête.

Tabel 2.1 Specialisatie van de bedrijven in de steekproef en de akkerbouw- en vollegrondsgroentebedrijven in Wieringen en de Wieringermeer

Hoofdactiviteit	Enquête (aantal)	Enquête (%)	Populatie (aantal)	Populatie (%)
Consumptieaardappelen	12	24	49	19
Pootaardappelen	19	38	130	51
Tuinbouwgewassen (bollen of groenten)	8	16	41	16
Buiten landbouw	4	8	16	6
Diversen	7	14	18	7
Totaal 50 a)	100	254	99 b)	

a) Van de vijftig akkerbouwers en tuinbouwers die zijn geënquêteerd, teelden er vier biologisch en 46 gangbaar; b) Door afronding van cijfers komt het totaal op 99% uit in plaats van 100%.

2.2 Enquête

2.2.1 Opzet van de enquête

Er is geprobeerd om in de enquête zo goed mogelijk aan te sluiten bij de denkwereld en het vakjargon van boeren in de Wieringermeer. Hiertoe is, voordat de enquête werd opgesteld, een workshop gehouden met enkele boeren uit de Wieringermeer. Op deze manier kon een duidelijk beeld worden verkregen van wat voor hen de belangrijkste thema's waren met betrekking tot omschakeling. Ook werd op deze manier een indruk verkregen van de manier waarop boeren praten en denken over die thema's. Met behulp van deze informatie, vakbladen en ander onderzoek werd vervolgens de enquête opgesteld. Deze enquête is voorgelegd aan een akkerbouwer en door hem becommentarieerd. Daarna is de enquête getest op een akkerbouwbedrijf.

De definitieve vragenlijst, die is afgenomen onder 50 respondenten, is te vinden in bijlage 1. In de vragenlijst staan de volgende onderwerpen centraal:

- bedrijfsvoering;
- sterke en zwakke punten van het eigen bedrijf;
- kansen en bedreigingen voor de inkomensvorming;
- kans op omschakeling naar biologische landbouw;
- winstpunten en knelpunten bij een eventuele omschakeling;
- een succesvolle teelt.

2.2.2 Bodemgegevens en bedrijfsgegevens

Om een aanvulling te krijgen op de gegevens uit de enquête, zijn van de geënquêteerde bedrijven verschillende gegevens opgevraagd in de Meitellingen en bij Domeinen. In de Meitellingen zijn gegevens omtrent grootte, intensiteit en bedrijfstype opgezocht. Bij de Domeinen zijn bodemgegevens van de bedrijven opgevraagd.

2.2.3 Uitvoering van de enquête

In de periode van november 1997 tot en met januari 1998 is de enquête afgenomen. Aan de respondenten werden eerst per brief gevraagd of zij wilden deelnemen aan de enquête. Vervolgens werd met 50 respondenten telefonisch een afspraak gemaakt om de enquête aan huis af te nemen. De enquête is door één van de onderzoekers zelf afgenomen.

2.3 Gegevensverwerking

Nadat de interviews zijn afgenomen, zijn de gegevens in een databank opgeslagen. Met behulp van beschrijvende statistiek en correlatieanalyse zijn de gegevens geanalyseerd.

De resultaten van de enquête zijn gebruikt om te laten zien hoeveel mensen precies belangstelling hebben voor omschakeling naar biologische landbouw. Hiervoor is met behulp van beschrijvende statistiek (onder andere frequentieverdelingen) overzicht aangebracht in de antwoorden op vragen omtrent de belangstelling voor omschakeling.

Daarnaast zijn de resultaten gebruikt om inzicht te krijgen in de achtergrond van deze belangstelling. Het belang dat boeren hechten aan diverse knelpunten en winstpunten van omschakeling is gekwantificeerd aan de hand van frequentietabellen. Met behulp van correlatieanalyse is gekeken naar verbanden tussen variabelen. Correlatieanalyse is met name gebruikt om in te schatten hoe de specifieke persoonlijke opvattingen en bedrijfsomstandigheden van boeren meespelen in de beslissing rond omschakeling.

Een tweede workshop heeft als controle en aanvulling op de enquête gediend. Gegevens uit de tweede workshop zijn gebruikt om te controleren of de gevonden resultaten aansluiten bij de praktijkervaring van boeren uit de omgeving. Daarnaast hebben gegevens uit de workshop gediend als aanvulling op de gegevens uit de enquête.

Ten slotte is het geheel van verzamelde gegevens gebruikt om de belangstelling voor omschakeling te koppelen aan de plannen die de boer heeft voor de ontwikkeling van zijn bedrijf. Er is gekeken hoe omschakeling aansluit bij toekomstplannen van boeren, ofwel het ontwikkelingspad dat boeren willen volgen met hun bedrijf. Er zijn vijf globale ontwikkelingspaden gedestilleerd uit gesprekken met boeren en uit antwoorden op diverse vragen in de enquête. Met name vragen over kansen voor ontwikkeling, zaken die boeren belangrijk vinden voor een goede bedrijfsvoering en wat boeren sterke punten

van hun bedrijf vinden, geven aan in welke richting boeren hun bedrijf willen ontwikkelen.

3. RESULTATEN

3.1 Belangstelling voor omschakeling

In deze paragraaf wordt ingeschat hoeveel akkerbouwers en vollegrondsgroentetelers in de Wieringermeer belangstelling hebben voor omschakeling naar biologische landbouw.

3.1.1 Concrete plannen voor omschakeling

In de enquête zijn verschillende vragen gesteld die gaan over de kans dat boeren omschakelen naar biologische landbouw (zie bijlage 1). Op verschillende manieren is aan boeren gevraagd om in te schatten hoe groot zij de kans achten dat ze zelf binnen een bepaalde periode om zullen schakelen. Tabel 3.1 laat zien in hoeverre de boeren met een gangbare bedrijfsvoering van plan zijn binnen vijf jaar om te schakelen. De tabel geeft dus de *intentie* tot omschakeling onder gangbare boeren weer.

Tabel 3.1 Aantal boeren dat van plan is binnen 5 jaar om te schakelen naar biologische landbouw binnen 5 jaar

Ik ben van plan binnen 5 jaar om te schakelen	Aantal boeren
Absoluut niet	24
Waarschijnlijk niet	21
Misschien	1
Waarschijnlijk wel	0
Zeer zeker wel	0

n = 46 (totaal aantal geïnterviewde gangbare boeren).

Uit tabel 3.1 blijkt dat 24 boeren absoluut niet van plan zijn om te schakelen binnen 5 jaar. Eénentwintig boeren schakelen "waarschijnlijk niet" om. Zij vinden "absoluut niet" te negatief of te sterk klinken. Slechts één boer zegt "misschien". Deze boer overweegt serieus om om te schakelen. Geen enkele boer kiest voor "waarschijnlijk wel" of "zeer zeker wel". Dit betekent dat geen van de respondenten op dit moment concreet werkt aan omschakeling.

3.1.2 Kans op omschakeling

In de enquête is aan gangbare boeren ook gevraagd hoe groot zij de kans achten dat het eigen bedrijf binnen 5 en 10 jaar een biologisch bedrijf is. In deze vragen ging het dus om de *inschatting van de kans op omschakeling binnen 5 en 10 jaar*. In tabel 3.2 staan de resultaten.

Tabel 3.2 *Inschatting van de kans dat het eigen bedrijf binnen vijf of tien jaar een biologisch bedrijf zal zijn*

Geschatte kans op omschakeling	Binnen vijf jaar		Binnen tien jaar	
	aantal boeren	percentage boeren	aantal boeren	percentage boeren
□ 10%	40	87	31	67
20-40%	5	11	10	22
□ 50%	1	2	5	11

n = 46 (totaal aantal geïnterviewde gangbare boeren).

In tabel 3.2 is af te lezen dat 87% van de gangbare akkerbouwers/vollegroondsgroentetelers de kans kleiner of gelijk aan 10% acht dat hun bedrijf binnen 5 jaar biologisch is. Deze boeren verwachten niet binnen 5 jaar omgeschakeld te zijn. De overige 13% van de gangbare respondenten acht de kans op omschakeling binnen 5 jaar 20% of groter. Zij achten de kans op omschakeling binnen 5 jaar in ieder geval reëel aanwezig. Er is één respondent die de kans inschat op 50%.

De cijfers over de kans op omschakeling binnen 10 jaar laten een verschuiving zien. Meer boeren achten de kans dat ze binnen 10 jaar zijn omgeschakeld 20% of groter. Precies gezegd: 33% acht de kans binnen 10 jaar omgeschakeld te zijn groter dan 20%. Door 11% wordt de kans op tenminste 50% geschat.

Uit de commentaren die respondenten bij de vraag gaven, bleek dat de diegenen die de kans op omschakeling inschatten op kleiner of gelijk aan 10%, over het algemeen afwijzend tegenover omschakeling op het eigen bedrijf staan. De 33% die de kans op omschakeling 20% of groter acht, staat niet direct afwijzend tegenover een biologische bedrijfsvoering op het eigen bedrijf.

3.1.3 Belangstelling bij een goed inkomen uit biologische landbouw

Om te ontdekken wat de belangrijkste factoren achter omschakeling, is aan iedere respondent gevraagd of hij/zij zou omschakelen "wanneer je een goed inkomen uit de biologische landbouw zou kunnen halen". Tabel 3.3 laat de resultaten van deze vraag zien.

Tabel 3.3 Wel of niet omschakelen wanneer men een goed inkomen zou kunnen verwerven met biologische landbouw

Wel of niet omschakelen	Percentage
Ja	24
Nee	76

De resultaten in tabel 3.3 laten zien dat 24% van de boeren zou omschakelen wanneer ze een goed inkomen zouden kunnen halen uit biologische landbouw. Waarschijnlijk is de belangrijkste reden dat deze boeren op dit moment niet omschakelen, dat zij verwachten dat zij in een biologische bedrijfsvoering geen goed inkomen kunnen realiseren. De meeste van deze boeren hebben verder geen onoverkomelijke bezwaren tegen het omschakelen naar biologische landbouw of ze zijn - afgezien van hun verwachtingen over het inkomen - positief over het bedrijven van biologische landbouw.

3.1.4 Een beredeneerde schatting van het aantal bedrijven dat zal omschakelen

Wanneer gegevens over de kans op omschakeling per bedrijf worden gecombineerd met gegevens over het aantal bedrijven in de Wieringermeer, dan kan een beredeneerde schatting worden gemaakt van het aantal bedrijven dat om zal schakelen in de komende tien jaar 1).

Uit de resultaten blijkt dat 10 boeren de kans op omschakeling binnen 10 jaar inschatten op 20-40%. Er mag verwacht worden dat 20-40% van deze boeren zal omschakelen. Hieruit volgt dat 2 à 3 boeren zullen omschakelen. Vijf boeren achten de kans op omschakeling binnen 10 jaar 50% of groter. Verwacht kan worden dat 2 of 3 van deze bedrijven zullen omschakelen. Dit betekent dat in totaal 4 tot 6 van de 46 bedrijven zullen omschakelen in de komende 10 jaar. Dit is 9 tot 13% van de bedrijven.

Er zijn 474 landbouwbedrijven in de Wieringen en de Wieringermeer. Er zijn 254 akkerbouw-/vollegrondsgroentebedrijven waar het bedrijfshoofd jonger is dan 50 jaar of er een opvolger aanwezig is die 16 jaar of ouder is. Minder dan 10 van de bedrijven zijn biologische bedrijven. Dit betekent dat er ongeveer 245 bedrijven zijn die eventueel de afweging van omschakeling kunnen maken. Van de 245 akkerbouw-/vollegrondsgroentebedrijven in de Wieringer-

1) Een randvoorwaarde bij een dergelijke werkwijze is dat de steekproef waarmee gerekend wordt representatief is voor de gehele populatie. In de steekproef waarmee hier is gewerkt is echter sprake van een ondervertegenwoordiging van pootgoedtelers en een lichte oververtegenwoordiging van groentetelers. Omdat de kans op omschakeling tussen de verschillende groepen (pootgoedtelers, groentetelers en anderen) echter niet significant verschilt (zie verder 3.4.1), veroorzaakt de ondervertegenwoordiging en oververtegenwoordiging van groepen geen afwijking.

meer zal 9 tot 13% omschakelen in de komende 10 jaar, hetgeen neerkomt op 21 tot 32 bedrijven. Deze bedrijven omvatten ruwweg 700 tot 1.200 ha.

Wanneer voor boeren de mogelijkheden toenemen om een goed inkomen te verdienen in biologische landbouw, dan zal het aantal mensen dat omschakelt ongeveer verdubbelen. Immers, 24% van de boeren zegt om te schakelen in een dergelijk geval. Hieruit kan worden afgeleid dat zo'n 58 akkerbouw-/vollegrondsgroentebedrijven in de Wieringermeer zouden omschakelen wanneer er meer zekerheid komt over een goed inkomen uit de biologische landbouw. Dit zou neerkomen op een areaal van 2.000 tot 2.300 ha.

3.2 Argumenten rond omschakeling

Onder boeren en in vakbladen worden verschillende argumenten voor en tegen omschakeling genoemd. Deze argumenten beïnvloeden de beeldvorming rond biologische landbouw. De waardering die boeren geven aan bestaande argumenten geeft een indicatie van de stemming ten aanzien van biologische landbouw onder boeren.

Op bedrijfsniveau vormen de argumenten voor en tegen omschakeling respectievelijk winstpunten en knelpunten bij omschakeling. In de enquête is aan boeren gevraagd om de winstpunten en knelpunten van omschakeling te waarderen, redenerend vanuit hun eigen opvattingen en bedrijfssituatie. Door middel van deze vragen wordt de mening van boeren over winstpunten en knelpunten duidelijk. Dit is van belang, omdat juist deze perceptie van winstpunten en knelpunten bepaalt of boeren omschakelen of niet. Van minder belang is of "objectieve cijfers" laten zien dat een bepaald knelpunt of winstpunt helemaal geen knelpunt of winstpunt is. Voor boeren is het immers altijd de vraag of de "objectieve cijfers" ook gelden voor de specifieke situatie van hun bedrijf. Bovendien is het voor boeren, die immers de risico's moeten lopen, de vraag of de cijfers überhaupt objectief of correct zijn.

3.2.1 Argumenten voor omschakeling

In de enquête is respondenten gevraagd om aan te geven hoe belangrijk of onbelangrijk zij verschillende mogelijke winstpunten van omschakeling vinden. Tabel 3.4 geeft weer welke perceptie boeren hebben van de belangrijkste winstpunten.

Tabel 3.4 kan als volgt gelezen worden: 7 respondenten vinden "goed voor natuur en milieu" een "zeer belangrijk" winstpunt bij omschakeling. Negentien respondenten vinden "goed voor natuur en milieu" een "belangrijk" winstpunt. Er zijn twee respondenten die "goed voor natuur en milieu" als winstpunt bij omschakeling "enigszins belangrijk" vinden, terwijl één respondent dit "niet echt belangrijk" vindt. De gemiddelde waardering van het winstpunt "goed voor natuur en milieu" is 2,76. Hiermee is dit winstpunt volgens de respondenten het belangrijkste winstpunt van omschakeling.

Tabel 3.4 Perceptie van winstpunten van omschakeling naar biologische landbouw

	Waardering winstpunten a)							Gemiddelde waardering winstpunt
	1	2	3	4	5	6	9	
<i>Winstpunten bij omschakeling</i>								
Goed voor natuur en milieu	7	19	7	5	4	3	1	2,76
Beter gebruikmaken van natuurlijke processen en natuurlijke vijanden van ziekten en plagen	4	15	9	5	7	3	3	3,12
Bodemstructuur en bodemvruchtbaarheid	2	14	4	7	10	5	4	3,57

a) 1 = zeer belangrijk, 2 = belangrijk, 3 = enigszins belangrijk, 4 = niet echt belangrijk, 5 = onbelangrijk, 6 = totaal onbelangrijk, 9 = geen antwoord.

Tijdens de interviews verliep de vraag over winstpunten van biologische landbouw niet altijd even gemakkelijk. Onder de respondenten bestond grote scepsis over de winstpunten van omschakeling naar biologische landbouw. Sommige boeren gaven duidelijk te verstaan dat ze geen enkel winstpunt van biologische landbouw zagen.

In de bovenstaande tabel staan alleen de mogelijke winstpunten weergegeven die door verschillende boeren als winstpunt werden gewaardeerd. De tabel laat zien dat alleen het winstpunt "goed voor natuur en milieu" gemiddeld gezien wordt als een belangrijk tot enigszins belangrijk winstpunt. De andere winstpunten worden overwegend gezien als "niet echt belangrijk". Preciezer gezegd, de meeste respondenten denken dat omschakeling naar biologische landbouw slechts in kleine mate leidt tot een "verbetering van bodemstructuur en bodemvruchtbaarheid" en "het beter gebruikmaken van natuurlijke vijanden van ziekten en plagen". Tijdens de enquête was ook gevraagd of respondenten konden aangeven in hoeverre zij de mogelijke winstpunten "hogere saldo's per hectare", "markt voor biologische producten groeit", "ineens voldoen aan alle milieuregels" en "meer plantenteler worden" zagen als winstpunten. Op deze punten werd vaak heftig gereageerd door respondenten. Het overgrote deel van de respondenten verwacht niet dat na omschakeling hogere saldo's per hectare gerealiseerd kunnen worden. Evenmin denken ze dat de markt voor biologische producten groeit of dat de boer meer plantenteler wordt in een biologisch landbouwsysteem. Verder vindt men vaak het "ineens voldoen aan alle milieuregels" een bijzaak. Je schakelt niet om vanwege de regels, zo zeiden de respondenten.

3.2.2 Argumenten tegen omschakeling

In de enquête is ook gevraagd of respondenten konden aangeven hoe belangrijk of onbelangrijk zij verschillende mogelijke *knelpunten* van omschakeling vonden. Tabel 3.5 geeft de belangrijkste resultaten weer.

Tabel 3.5 Perceptie knelpunten bij omschakeling naar biologische landbouw

	Waardering knelpunten a)						Gemiddelde waardering knelpunt
	1	2	3	4	5	6	
<i>Knelpunten bij omschakeling</i>	(aantal respondenten)						
Daling van inkomen	26	17	2	1	0	0	1,52
Bestrijding van onkruiden	25	15	5	1	0	0	1,61
Schade door ziekte en plagen	20	18	3	4	1	0	1,87
Geringe vraag naar biologische producten	19	17	8	1	1	0	1,87
Extra losse arbeid die nodig is	20	15	7	2	2	0	1,93
Extra eigen arbeid die nodig is	16	11	5	7	5	2	2,57

a) 1 = zeer belangrijk, 2 = belangrijk, 3 = een beetje belangrijk, 4 = niet echt belangrijk, 5 = onbelangrijk, 6 = totaal onbelangrijk.

Tabel 3.5 kan op dezelfde manier worden gelezen als de vorige tabel. 26 respondenten vinden "inkomen" een "zeer belangrijk" knelpunt bij omschakeling. 17 respondenten vinden "inkomen" en "belangrijk" knelpunt. Er zijn twee respondenten die inkomen als knelpunt bij omschakeling "een beetje belangrijk" vinden, terwijl één respondent dit "niet echt belangrijk" vindt.

Uit tabel 3.5 blijkt dat volgens de perceptie van boeren vijf knelpunten zeer belangrijk tot belangrijk zijn. Dit zijn het inkomen, bestrijding van onkruiden, schade door ziekten en plagen, de geringe vraag naar biologische producten en de extra losse arbeid die nodig is.

Gemiddeld vinden boeren een mogelijke daling van het *inkomen* het belangrijkste knelpunt. 43 van de 46 boeren (93%) waarderen dit knelpunt met "zeer belangrijk" of "belangrijk". Slechts 3 boeren (7%) vinden dit knelpunt een beetje belangrijk of niet zo belangrijk. Achtergrond hiervan is dat wanneer het inkomen te veel daalt, de continuering van het bedrijf in gevaar komt en daarmee het werk op de boerderij en het leven als boer. Voor veel boeren is de belangrijkste reden om een boerenbedrijf te hebben het verdienen van een inkomen. Dit moet dus voldoende tot goed zijn.

Het tweede knelpunt wordt gevormd door *onkruiden*. Van de respondenten vindt 87% dit knelpunt "zeer belangrijk" of "belangrijk". In de biologische landbouw mogen onkruiden niet met chemisch-synthetische bestrijdingsmiddelen worden bestreden. Boeren vrezen daarom in een biologische bedrijfsvoering het onkruid niet meer in de hand te kunnen houden. Anderen denken dat dit wel mogelijk is, maar alleen met behulp van veel ingehuurd personeel. Zij vinden dit te duur of zien de organisatie en motivatie van personeel als een knelpunt. Weer anderen vinden het handmatig bestrijden van onkruid rotwerk. Zij hebben absoluut geen zin om "hele dagen op de knieën door het veld te kruipen" als dat ook met bestrijdingsmiddelen kan. De kwaliteit van de arbeid is in dit geval het knelpunt.

Het derde knelpunt wordt gevormd door *ziekten en plagen*. De belangrijkste ziekte is *Phytophthora infestans* in aardappelen. Boeren zien het biologisch controleren van de *Phytophthora* in aardappelen als een belangrijk

knelpunt voor omschakeling 1). Dit heeft verschillende redenen. Ten eerste zijn aardappelen voor velen de kurk waar het bedrijf op drijft. Daarom wil men in aardappelen geen risico's lopen. Ten tweede kan *Phytophthora* snel en ingrijpend toeslaan, met als gevolg een aanzienlijke oogstreductie. Herhaaldelijk zeiden boeren: "Als we allemaal biologisch gaan boeren dan krijgen we weer hongersnood". De vrees voor *Phytophthora* in aardappelen is zeer reëel. Momenteel zijn er geen rassen die volledig resistent zijn tegen *Phytophthora*. Enkele belangrijke aardappellassen, zoals Bintje en Bildstar, zijn weinig resistent. Wel zijn er rassen die behoorlijk resistent zijn. Boeren zien het om deze reden niet zitten om *Phytophthora* in een biologische bedrijfsvoering onder controle te houden. Biologische boeren zelf geven echter aan dat de schade om verschillende redenen meevalt.

Het vierde knelpunt is de verwachting ten aanzien van de *markt voor biologische producten*. Boeren vinden die markt erg klein en vrezen dat de markt snel verzadigd is wanneer veel boeren gaan omschakelen. Dit zou leiden tot lage prijzen. De markt voor biologische producten is inderdaad klein. In 1998 hadden de biologische levensmiddelen een aandeel van 1,25% in de totale consumptieve bestedingen aan levensmiddelen (Jaarboek, 1998/1999). Het is echter ook zo dat de markt voor biologische middelen groeit. In 1998 kocht 6% van de consumenten vaak biologische levensmiddelen en in 2001 zal circa 10% van de consumenten dat doen (CBL, 1998). Bovendien groeit de export van biologische producten snel. Van de belangrijkste producten (aardappelen, graan en kool) gaat al 70% van de productie de grens over (SKAL, 1998). Sommige boeren vinden dat de groei niet veel voorstelt, anderen weten niet dat de markt groeit en weer anderen ontkennen het.

Het vijfde knelpunt, *extra losse arbeid die nodig is in biologische landbouw*, wordt om twee redenen als een knelpunt ervaren. Ten eerste vraagt de inzet van losse arbeid organisatie en organisatievermogen. Ten tweede moet dit personeel betaald worden.

Ook de *extra eigen arbeid die nodig is*, is voor velen een belangrijk knelpunt. De meeste boeren maken al lange werkdagen en kunnen of willen zich niet nog meer werk op de hals halen.

Andere knelpunten waarnaar gevraagd is, zoals de "omschakelingsperiode", "vakmanschap nodig in biologische landbouw" en "bodemvruchtbaarheid" worden over het algemeen "belangrijk" tot "een beetje belangrijk" gevonden. De meeste boeren zijn van mening dat zij het vakmanschap wel onder de knie kunnen krijgen. "Dat kun je leren", zeggen ze. Bodemvruchtbaarheid wordt vooral als een knelpunt gezien op bedrijven die relatief veel zandgrond hebben.

-
- 1) De perceptie die de respondenten hebben van de problemen met *Phytophthora* is waarschijnlijk gekleurd doordat de *Phytophthora*-druk in het seizoen direct voor de enquête extreem hoog was. Boeren hadden veel moeite met de controle over de *Phytophthora* en velen leden aanzienlijke schade of ze moesten hoge kosten maken voor extra bespuitingen. Dit stond ze nog vers in het geheugen. Hierdoor vonden respondenten het knelpunt "ziekten en plagen" waarschijnlijk erg belangrijk.

3.2.3 Stemmingsbeeld

Wanneer knelpunten en winstpunten van omschakeling vergeleken worden, wordt duidelijk dat de meeste boeren de knelpunten veel belangrijker achten dan de winstpunten. Boeren zien over het algemeen meer problemen dan voordelen van omschakeling. De stemming is in het algemeen dan ook dat biologische moeilijk valt te realiseren op het eigen bedrijf, terwijl het weinig economisch voordeel oplevert. Veel boeren merken overigens wel op dat biologische landbouw mogelijk is, en verwijzen daarbij naar "goede" biologische boeren in de omgeving. Er zijn echter veel knelpunten, wat betekent dat wanneer je om wilt schakelen, je er "echt voor moet gaan", want anders breken de knelpunten je op.

Het beeld dat boeren meer knelpunten dan voordelen zien, moet genuanceerd worden. Er zijn namelijk boeren die wel winstpunten van omschakeling zien, maar ze niet noemen omdat ze er niet aan opgehangen willen worden. Zij zijn namelijk bang dat het noemen van voordelen van biologische landbouw door beleidsmakers aangegrepen zal worden om de landbouw in de richting van biologische landbouw te sturen.

Daarbij komt dat de vraagstelling over winstpunten van biologische landbouw een aantal boeren het gevoel gaf dat er werd gesuggereerd dat biologische landbouw beter is dan gangbare landbouw. Als reactie hierop gaven zij zeer lage waarderingen aan de winstpunten van omschakeling.

3.3 Overwegingen rond omschakeling

Hoe boeren bestaande argumenten voor en tegen biologische landbouw laten meewegen in hun beslissing rond omschakeling, hangt af van hun persoonlijke opvattingen en de precieze omstandigheden op hun bedrijf. In deze paragraaf wordt besproken welke overwegingen daadwerkelijk van invloed zijn op de beslissing van boeren over omschakeling. Door te onderzoeken welke zaken (variabelen) samenhangen met de kans op omschakeling, is gekeken welke zaken van invloed zijn op de kans op omschakeling. Hiermee wordt duidelijk wat de verschillen zijn tussen bedrijven waar de kans op omschakeling groot is, en bedrijven waar de kans op omschakeling klein is.

Om de samenhang tussen variabelen te onderzoeken zijn correlatieanalyses uitgevoerd ¹⁾. Het blijkt dat de volgende zaken samenhangen met de belangstelling voor omschakeling: opvattingen over natuur en milieu, omstandigheden op het gebied van onkruid en arbeid en reeds genomen strategische beslissingen in de bedrijfsvoering. Daarnaast blijkt ook de verwachting van het inkomen na omschakeling een rol te spelen.

1) Met behulp van een correlatieanalyse kan de statistische samenhang tussen verschillende zaken worden onderzocht. In dit onderzoek wordt vermeld dat er een statistische samenhang bestaat tussen variabelen, wanneer dit significant is aangetoond. Daarvoor moet de overschrijdingskans kleiner zijn dan 0,05.

3.3.1 Inkomen

Allereerst is onderzocht of het knelpunt inkomen een rol speelt bij de beslissing omtrent omschakeling. Uit de correlatieanalyse die is uitgevoerd, bleek dat er geen samenhang is tussen het belang dat boeren hechten aan het knelpunt inkomen, en de kans op omschakeling. Dit komt door de geringe variatie in de meningen over het knelpunt inkomen (vrijwel alle respondenten verwachten een daling van het inkomen en vinden dit een belangrijk knelpunt). Het knelpunt inkomen blijkt dus niet te zorgen voor verschillen tussen bedrijven waar de kans op omschakeling groot is en bedrijven waar de kans op omschakeling klein is.

Dit wil echter niet zeggen dat het inkomen niet van invloed is op de kans op omschakeling. Tijdens de interviews en de workshops bleek dit namelijk wel degelijk een cruciaal punt te zijn. Door de negatieve verwachtingen over het inkomen na omschakeling schat vrijwel niemand de kans op omschakeling op 90 of 100%. Het knelpunt inkomen zorgt er mede voor dat de kans op omschakeling bij de meesten laag is. Het knelpunt inkomen veroorzaakt echter nauwelijks *verschillen* tussen kans op omschakeling.

3.3.2 Natuur en milieu

Uit het onderzoek blijkt dat opvattingen over het milieu samenhangen met ideeën over omschakeling. Naarmate boeren meer belang hechten aan "een milieuvriendelijke bedrijfsvoering" is de intentie tot omschakeling binnen vijf jaar groter. Met andere woorden, boeren die de opvatting hebben dat het belangrijk is om milieuvriendelijk te boeren, zijn eerder van plan om te schakelen 1). Dit is verklaarbaar, want biologische landbouw biedt een mogelijkheid om de bedrijfsvoering milieuvriendelijker te maken.

Tevens blijkt uit de correlatieanalyse dat hoe meer winstpunten men in omschakeling ziet op het vlak van natuur en milieu, hoe groter de kans dat men omschakelt. Hoe sterker men van mening is dat omschakeling goed is voor natuur en milieu, hoe groter men de kans acht om binnen 10 jaar omgeschaald te zijn. Ook geldt dat hoe sterker men "beter gebruikmaken van natuurlijke processen" ziet als een winstpunt van omschakeling, hoe groter men de kans op omschakeling acht.

3.3.3 Onkruiden en arbeid

Uit een correlatieanalyse blijkt het knelpunt "onkruiden" een belangrijke samenhang te vertonen met de plannen rond omschakeling. Hoe sterker mensen onkruiden ervaren als een knelpunt, hoe minder ze van plan zijn om te schakelen binnen vijf jaar. Onkruid blijkt een belangrijk obstakel te zijn bij omschakeling. Ook andere variabelen die de problemen met onkruiden meten, correleren met de intentie tot omschakeling binnen vijf jaar. Zo blijkt dat hoe

1) Daarnaast zijn boeren die de milieuvoorschriften van overheden bedreigend vinden, duidelijk minder geneigd om om te schakelen.

sterker boeren vinden dat ze problemen hebben om onkruid onder controle te houden, hoe minder ze genegen zijn tot omschakeling.

Tijdens de interviews bleek dat onkruid vooral als een probleem wordt gezien vanwege de arbeid die het bestrijden van onkruid kost in de biologische landbouw. Onkruid moet in de biologische landbouw veelal handmatig bestreden worden, reden waarom er in bepaalde perioden flink wat mensen in het veld moeten wieden en schoffelen. Dit vergt van de boer een goede arbeidsorganisatie. Tevens brengt het arbeidskosten met zich mee. Tenslotte is onkruidbestrijding vaak saai en zwaar werk.

Boeren blijken de factor arbeid zwaar mee te wegen wanneer ze omschakeling overwegen. Uit de correlatieanalyse blijkt ook dat ook de factor "arbeid" sterk van invloed is op de inschatting van de kans op omschakeling. Naarmate men de "extra eigen arbeid die nodig is in biologische landbouw" een belangrijker knelpunt vindt, wordt de kans op omschakeling binnen 5 en 10 jaar lager ingeschat. Deze samenhang is logisch te verklaren. Wanneer iemand het niet ziet zitten om extra arbeid in omschakeling te steken, dan kan hij niet omschakelen. Biologische landbouw kost nu eenmaal extra arbeid. Heeft men niet de bereidheid (of mogelijkheid) om extra eigen arbeid in omschakeling te steken, dan geeft dit dus een indicatie over de bereidheid tot omschakeling.

Tevens geldt het volgende: naarmate men de "extra losse arbeid die nodig is in biologische landbouw" een belangrijker knelpunt vindt, wordt de kans op omschakeling binnen 5 en 10 jaar lager ingeschat. De organisatie en de kosten van extra losse arbeid blijken voor sommigen een onoverkomelijk probleem te zijn als het gaat om omschakeling.

3.3.4 Strategische beslissingen

Tijdens de workshops en het napraten bij interviews, merkten boeren op dat de fase waarin een bedrijf zich bevindt, van invloed is op de beslissing rond omschakeling. Wanneer het bedrijf in een fase is waarin het "op orde is", dan is omschakeling veel beter mogelijk dan wanneer het bedrijf niet op orde is.

Omschakeling naar biologische landbouw is namelijk een strategische beslissing, die diep ingrijpt in de bedrijfsvoering. Voorbeelden van strategische beslissingen zijn het continueren of stoppen met het bedrijf, verplaatsing van het bedrijf, het nemen van een tweede tak, aankoop van extra grond, het aangaan van een intensief samenwerkingsverband, enzovoort. Boeren nemen doorgaans één strategische beslissing tegelijk. Ze nemen een beslissing, die in de jaren daarop wordt uitgevoerd en ingepast op het bedrijf. Na het nemen van een strategische beslissing verandert er veel op het bedrijf en is de bedrijfsvoering tijdelijk niet stabiel. De bedrijfsvoering moet zich als het ware opnieuw zetten, of opnieuw op orde worden gebracht. Zolang de bedrijfsvoering niet op orde is, zullen boeren geen andere ingrijpende veranderingen doorvoeren. Ze zullen dan ook niet omschakelen. Op deze manier vormt de situatie rondom andere strategische beslissingen dus een factor van belang als het gaat om de beslissing rond omschakeling.

3.3.5 Belangenafweging

In deze paragraaf zijn verschillende opvattingen en omstandigheden naar voren gekomen die omschakeling beïnvloeden. Een randvoorwaarde om de stap van omschakeling te kunnen zetten is dat het bedrijf op orde is. Een tweede randvoorwaarde is dat de boer verwacht dat hij een voldoende inkomen kan halen uit een biologische bedrijfsvoering. Wanneer aan deze randvoorwaarden is voldaan dan wordt omschakeling een reële optie. Dan kan een afweging gemaakt worden van voor- en nadelen van omschakeling. In dit onderzoek is gebleken dat doorslaggevende voordelen liggen op het gebied van natuur en milieu, terwijl de doorslaggevendende nadelen liggen op het vlak van onkruiddruk en arbeid.

Hoe belangrijker een boer voordelen op het gebied van natuur en milieu vindt, hoe eerder hij geneigd zal zijn om te werken aan de onkruiddruk en het management van arbeid na omschakeling. Hij zal proberen de knelpunten bij omschakeling op te lossen.

3.4 Samenhang tussen omschakeling en bedrijfsopzet

3.4.1 Fysieke kenmerken

Met behulp van correlatieanalyse is onderzocht of er nog meer factoren zijn die perceptie ten aanzien van omschakeling beïnvloeden. Er is onderzocht of de volgende bedrijfsomstandigheden en bedrijfsopvattingen significant van invloed zijn: bedrijfstype (hoofdgewas), intensiteit van het bedrijf (sbe/ha), grootte van het bedrijf (in sbe en in ha) en grondsoort (afslibbaarheid).

De invloed van het *bedrijfstype* (onderscheiden naar hoofdgewas pootgoed, consumptieaardappelen, tuinbouwgewas en overig) op de perceptie ten aanzien van omschakeling is niet significant. Er blijkt dat de moeilijkheden in de verschillende teelten niet zo ver uiteenlopen dat de kans op omschakeling bij het ene hoofdgewas kleiner of groter is dan bij het andere.

De *grootte* van het bedrijf blijkt evenmin van invloed te zijn op de perceptie van de kans op omschakeling. Er is geen verband tussen de oppervlakte van het bedrijf (in ha) en de belangstelling voor omschakeling. Evenmin is er een verband tussen omschakeling en het aantal standaardbedrijfseenheden (sbe) van een bedrijf. Grote en kleine boeren schatten de mogelijkheden en moeilijkheden met betrekking tot omschakeling ongeveer gelijk in.

Er is geen significant verband tussen *afslibbaarheid van de bodem* en de kans op omschakeling. Het blijkt dat boeren de zwaarte van de grond geen doorslaggevend argument vinden bij de beslissing rond omschakeling.

Veel gebruikte bedrijfskenmerken zoals omvang, intensiteit en hoofdgewas, blijken niet significant van invloed te zijn op de ideeën over omschakeling. Deze kenmerken zijn ongeschikt om te komen tot onderbouwde uitspraken over de belangstelling voor omschakeling.

3.4.2 Ontwikkelingsvisie

Zoals gezegd zijn strategische beslissingen van invloed op het besluit rond omschakeling. In algemene zin kan gezegd worden dat omschakeling moet passen in de plannen die boeren hebben voor de nabije en verre toekomst. Past omschakeling in de ontwikkelingen die boeren op hun bedrijf aan het inzetten zijn of willen gaan inzetten? Om omschakeling te kunnen begrijpen, is het daarom essentieel dat het wordt gerelateerd aan andere ontwikkelingen op het bedrijf. Omschakeling staat immers niet los van wat er allemaal op het bedrijf gebeurt, maar maakt er onderdeel van uit. Beslissingen omtrent omschakeling worden genomen in samenhang met bedrijfsomstandigheden, plannen voor de toekomst en strategieën waarmee die plannen gerealiseerd dienen te worden. Met andere woorden, beslissingen rond omschakeling moeten passen in het *ontwikkelingspad* dat boeren willen inzetten met hun bedrijf.

Ontwikkelingspaden zijn zeker geen blauwdrukken. Ze schrijven niet voor hoe de boer zijn bedrijf ontwikkelen moet. Ontwikkelingspaden zijn veel-
eer patronen die onderscheiden kunnen worden in de veelheid aan manieren waarop boeren hun bedrijf ontwikkelen. Boeren houden zich bij de ontwikkeling van hun bedrijf in de praktijk natuurlijk niet altijd aan één van de ideaaltypische ontwikkelingspaden. Zo combineren ze soms elementen uit verschillende paden. In andere gevallen volgen ze een gematigde ontwikkelingsstrategie, in de zin dat ze de strategie van een bepaald pad voorzichtig volgen.

In de Wieringermeer zijn er globaal vijf ontwikkelingspaden voor bedrijven te onderscheiden. Deze ontwikkelingspaden zijn achtereenvolgens: schaalvergroten, hoge fysieke opbrengsten, meer tuinbouwgewassen, tweede tak en ontwikkeling buiten het eigen bedrijf. De ontwikkelingspaden zijn gebaseerd op de plannen die boeren hebben en op de strategie die ze willen volgen voor de ontwikkeling van hun bedrijf. Deze plannen staan echter nooit los van de daadwerkelijke bedrijfssituatie. Bij het maken van de plannen houden boeren terdege rekening met de situatie van waaruit ze werken. De ontwikkelingspaden verwijzen niet naar individuele bedrijven. De ontwikkelingspaden kunnen namelijk gecombineerd worden op het bedrijf. Ieder bedrijf kan bepaalde elementen uit een ontwikkelingspad nemen en op die manier de eigen ontwikkeling vorm geven. De ontwikkelingspaden schrijven geen recept voor boeren voor, maar geven een indeling die zicht geeft op de mogelijke richtingen van ontwikkeling van bedrijven.

In het eerste ontwikkelingspad, *schaalvergroten*, staat de uitbreiding van het eigen bedrijf centraal. De uitbreiding heeft betrekking op het areaal en soms ook op het aantal arbeidskrachten. In dit ontwikkelingspad wordt vergroten gezien als zijnde belangrijk voor een goede bedrijfsvoering. Het wordt ook gezien als de belangrijkste kans om de inkomensvorming te verbeteren. Schaalvergroten verschijnt als iets dat onontkoombaar is, wil men het bedrijf continueren. De logica van het vergroten is ingebakken in dit ontwikkelingspad. Het vergroten is hier een middel om het bedrijf klaar te maken voor de toekomst. Men heeft een beeld van het bedrijf zoals dat er in de toekomst moet uitzien, en wil het huidige bedrijf naar dat beeld vormen.

Binnen dit ontwikkelingspad is het milieuvriendelijk telen ook een belangrijk onderdeel. Dit blijkt uit de correlatie tussen het belang dat boeren hechten aan vergroting van het bedrijf en het belang dat gehecht wordt aan milieuvriendelijk telen. Men kan het bedrijf niet klaar maken voor de toekomst, zonder daarbij milieuvriendelijk te telen, zo luidt de logica van dit ontwikkelingspad. Het heeft geen zin om te investeren in grond om zekerheid voor de toekomst van je bedrijf te creëren, wanneer je tegelijkertijd boert op een milieu-onvriendelijke wijze die in de toekomst steeds minder geaccepteerd zal worden door maatschappij en politiek.

Binnen dit ontwikkelingspad kan biologische landbouw worden ingepast. Wanneer men wat meer ruimte krijgt op het bedrijf, groeien de mogelijkheden voor een iets ruimere vruchtwisseling. Men kan een iets extensievere teeltwijze toepassen, die aansluit bij biologische landbouw. Van de andere kant is het zo dat de logica van het groeien minder goed past bij biologische landbouw. Echte groeiers willen namelijk doorgroeien. Ze investeren en lenen om steeds te kunnen groeien. De hele bedrijfsvoering wordt afgestemd op groei en grootte en bijvoorbeeld niet op een biologisch teeltplan, dat groeiers misschien wel nodeloos ingewikkeld en tijdrovend vinden.

In het tweede ontwikkelingspad, *hoge fysieke opbrengsten*, is het behalen van hoge producties per hectare heel belangrijk voor een goede bedrijfsvoering. In dit ontwikkelingspad ziet men de hoge opbrengsten ook als een sterk punt van het eigen bedrijf. Daar wil men op voortbouwen. Productieve rassen zijn hierin heel belangrijk, terwijl de resistentie van rassen minder belangrijk gevonden wordt. Opvallend is ook dat "milieuvriendelijk telen" in dit pad niet belangrijk is voor een goede bedrijfsvoering.

Biologisch telen past niet direct in dit ontwikkelingspatroon. De fysieke opbrengsten in de biologische landbouw liggen immers lager dan in de gangbare. Omschakeling botst met de doelstelling van hoge fysieke opbrengsten. Daarnaast verschilt de houding die in dit ontwikkelingspad bestaat ten opzichte van inputs en de natuurlijke elementen (bijvoorbeeld bodem en bodemleven) van de houding in de biologische landbouw. In dit ontwikkelingspad zijn inputs (zoals kunstmest en bestrijdingsmiddelen) cruciaal voor het realiseren van hoge fysieke opbrengsten. In biologische landbouw ligt de nadruk veel sterker op de natuurlijke elementen dan op dergelijke inputs.

In het derde ontwikkelingspad dat is onderscheiden, *meer tuinbouwgewassen*, zijn verschillende elementen belangrijk voor een goede bedrijfsvoering. Het produceren van toegevoegde waarde is essentieel. Dit heeft ten eerste plaats door het produceren van intensieve gewassen (tuinbouwgewassen en pootgoed). Ten tweede heeft dit plaats door het bewaren en bewerken van producten. Het intensiveren door meer tuinbouwproducten te nemen, verschijnt dan ook als een belangrijke kans om de inkomensvorming te verbeteren. Tevens is een milieuvriendelijke bedrijfsvoering belangrijk in dit ontwikkelingspatroon.

Om een aantal redenen valt de omschakeling naar biologische landbouw in dit patroon te passen. Wanneer men in de akkerbouw omschakelt naar biologische landbouw, dan worden er vrijwel altijd enkele groentegewassen opgenomen in de vruchtwisseling. Behalve het gewassenpakket, sluit ook de risi-

cohouding die in dit ontwikkelingspad besloten ligt, goed aan bij de biologische landbouw. Het ontwikkelingspad, meer tuinbouwgewassen, brengt namelijk met zich mee dat men gewassen gaat telen die wat meer risico met zich meebrengen. De teler moet het nemen van risico zien als een onderdeel van het ondernemerschap. Zo is dat ook in de biologische landbouw. Ook de houding ten opzichte van arbeid die bij dit ontwikkelingspad hoort, lijkt goed aan te sluiten bij biologische landbouw. Die houding is namelijk dat het creëren van arbeid belangrijk is, omdat arbeid het instrument is waarmee je producten een meerwaarde kan geven. Door arbeid in je producten te steken kun je geld verdienen. Het managen van de arbeid met behulp van vast personeel en losse krachten ligt besloten in dit ontwikkelingspad en is tevens belangrijk in de biologische landbouw.

Een vierde ontwikkelingspad, is de ontwikkeling van het bedrijf door een *tweede tak* te nemen. Deze tweede tak kan zowel agrarisch als niet-agrarisch zijn. Voorbeelden van een tweede tak zijn: kuikens, vleesstieren, een windmolen, agrarisch natuurbeheer, een loonbedrijf of handel in agrarische machines. Dit ontwikkelingspad omvat hiermee zeer uiteenlopende takken en bedrijfsvoeringen.

De mate waarin een biologische bedrijfsvoering past bij de tweede tak, is afhankelijk van het type tweede tak. Zo kan biologische landbouw goed worden ingepast in agrarisch natuurbeheer maar vergt het een grotere stap om vleeskuikens op een biologische manier groot te brengen.

Het vijfde ontwikkelingspad dat onderscheiden kan worden, is de *ontwikkeling buiten het eigen bedrijf*. Kenmerkend voor dit ontwikkelingspad is dat een deel van het inkomen buiten het eigen landbouwbedrijf verdiend wordt. Dit deel van het inkomen wordt als belangrijk gezien en dient in dit pad dan ook behouden te worden of vergroot te worden. Dit betekent meestal dat men de hoeveelheid arbeid op het eigen bedrijf wil minimaliseren. Bovendien valt werk buitenshuis moeilijk te combineren met de onkruidbestrijding in biologische landbouw. Daar geldt immers nog sterker dan in gangbare landbouw dat men precies op het juiste tijdstip het onkruid moet bestrijden, wil men voorkomen dat de akker "onder het onkruid loopt". Zodoende is een ontwikkeling volgens dit pad moeilijk te verenigen met omschakeling naar biologische landbouw. Omschakeling naar biologische landbouw kost immers alleen maar arbeid. Van de andere kant zou een extensieve biologische bedrijfsvoering (met een lage arbeidsinzet en lage kosten voor andere inputs) goed in dit ontwikkelingspad passen. Men is immers niet geheel afhankelijk van de inkomsten uit het bedrijf, waardoor het inkomensrisico van omschakeling wat minder belangrijk is. Een biologische bedrijfsvoering met veel granen en voor een zeesde deel aardappelen zou goed in dit ontwikkelingspad passen. Hiervoor bestond echter geen belangstelling in de Wieringermeer. De hoge grondprijzen in de Wieringermeer maken het moeilijk om een dergelijke, extensieve bedrijfsvoering rendabel te maken.

3.4.3 Afbakening van de doelgroep

Uit de analyse van de factoren die van invloed zijn op omschakeling, kan worden opgemaakt welke boeren naar alle waarschijnlijkheid niet zullen omschakelen. Het is moeilijker om uit te maken wie uiteindelijk wel zullen omschakelen. Het zijn de precieze bedrijfsopvattingen en omstandigheden, de "lokale factoren", die daarin de doorslag geven¹⁾. Die bepalen of iemand daadwerkelijk "gaat". Tabel 3.6 geeft schematisch weer wie waarschijnlijk niet omschakelen en wie eventueel wel.

Onkruidruk, arbeid, het belang dat aan milieu wordt gehecht en de toekomstplannen (ontwikkelingspaden) zijn de belangrijkste factoren die van invloed zijn op de beslissing omtrent omschakeling. Overigens zijn bedrijfsopvattingen en bedrijfsomstandigheden in de praktijk niet zo strikt gescheiden als in de tabel. Wanneer boeren bijvoorbeeld zeggen dat de onkruiddruk op hun bedrijf hoog is, hangt dat niet alleen samen met de hoeveelheid onkruidplanten op de akker, maar ook met het feit of de boer die onkruiden tolereert of niet. Wanneer een boer "geen onkruid kan zien", dan zal hij de onkruiddruk al snel als hoog ervaren, terwijl een andere boer bij dezelfde hoeveelheid onkruid niet zal spreken van een hoge onkruiddruk.

Wat betreft de afbakening van de doelgroep voor beleid, lijkt het verstandig om stimulering van biologische landbouw in eerste instantie te richten op boeren die niet al teveel last hebben van onkruiden en niet opzien tegen inzetten van meer eigen arbeid of het organiseren en omgaan met vreemd personeel. Daarnaast moet het beleid gericht worden op boeren die natuur en milieu belangrijk vinden voor een goede bedrijfsvoering. Ook is het van belang om de pijlen in eerste instantie te richten op boeren die willen schaalvergroten, een tweede tak willen nemen of meer tuinbouwgewassen willen nemen.

-
- 1) Wie daadwerkelijk omschakelt kan niet worden afgelezen aan de grootte van het bedrijf of aan het hoofdgewas. Men moet de exacte inrichting van het bedrijf doorgronden. Wanneer bekend is dat iemand pootaardappelen teelt, dan zegt dat nog niets over zijn belangstelling voor omschakeling. Je moet weten wat voor een pootgoedbedrijf een boer heeft, of hij veel last heeft van onkruid, of de grond er vruchtbaar is, enzovoort. Ook is het bijvoorbeeld belangrijk om te weten of iemand veel aardappelland bij huurt. Het is namelijk haast niet mogelijk om biologische grond bij te huren. Hierdoor wordt omschakeling moeilijker voor iemand die veel land bij huurt. Een andere vraag kan bijvoorbeeld zijn: is het iemand met een relatief groot suikerbietenquotum? Suikerbieten vormen in zulke gevallen immers de basis onder het bedrijf (zie ook Wiskerke, 1997). Biologische suikerbieten leveren echter geen cent meer op dan gangbare, waardoor na omschakeling voor een belangrijk gewas geen meerwaarde wordt verkregen.

Tabel 3.6 Wie wil eventueel omschakelen?

	Boeren die eventueel wel omschakelen	Boeren die waarschijnlijk niet omschakelen
Bedrijfsomstandigheden	onkruiddruk laag mogelijkheid om extra eigen arbeid in te zetten	onkruiddruk hoog geen mogelijkheid om extra eigen arbeid in te zetten
Bedrijfsopvattingen	milieuvriendelijke bedrijfsvoering belangrijk bereidheid extra arbeid in te zetten of in te huren	milieuvriendelijke bedrijfsvoering niet belangrijk niet bereid extra eigen arbeid in te zetten of in te huren
Ontwikkelingspad	schaalvergroten, meer tuinbouw, een tweede tak	hoge fysieke opbrengsten deeltijdboeren

3.5 Synthese

Het onderzoek heeft aangetoond dat zo'n 67% van de boeren de kans zeer gering acht dat het eigen bedrijf binnen 10 jaar is omgeschakeld naar biologisch. 33% van de boeren acht de kans groter dan 20%. Dit is een groep van boeren die niet sterk afwijzend of defensief reageert ten aanzien van biologische landbouw. Verder bleek dat 24% van de boeren wil omschakelen wanneer er een goed inkomen valt te halen in een biologische bedrijfsvoering. De overige 76% ziet behalve onoverkomelijke bedrijfseconomische bezwaren tegen omschakeling ook andere onoverkomelijke bezwaren (sociaal-psychologisch en teelttechnisch).

Geconcludeerd kan worden dat er ongeveer 20 tot 30 akkerbouw-/vollegrondsgroentebedrijven in de Wieringermeer zullen omschakelen in de komende 10 jaar.

Diverse argumenten rond omschakeling zijn besproken. Boeren vinden de belangrijkste argumenten voor omschakeling dat het goed is voor natuur en milieu en dat biologische landbouw beter gebruikmaakt van natuurlijke processen in het ecosysteem. De belangrijkste argumenten tegen omschakeling zijn volgens boeren: een mogelijke daling van het inkomen, bestrijding van onkruiden, schade door ziekten en plagen en de geringe vraag naar biologische producten. Ook op het vlak van de arbeid en arbeidsorganisatie zijn er volgens boeren argumenten tegen omschakeling. Omschakeling vereist extra eigen arbeid of extra ingehuurd arbeid. Dit brengt kosten met zich mee en het vereist organisatievermogen.

Al met al zien boeren meer knelpunten dan winstpunten van omschakelen. De argumenten tegen omschakeling wegen voor de meeste boeren zwaarder dan de argumenten voor omschakeling.

Een cruciale vraag is hoe boeren de verschillende argumenten voor en tegen omschakeling afwegen vanuit hun eigen opvattingen en bedrijfsomstan-

digheden. De persoonlijke afweging bepaalt de kans op omschakeling. Uit het onderzoek blijkt dat de verwachting omtrent het inkomen na omschakeling erg belangrijk is. Keer op keer benadrukten boeren dat ze niet om willen schakelen omdat ze denken dat biologische landbouw onvoldoende geld oplevert om het bedrijf te kunnen voortzetten. Voor vrijwel iedereen had deze negatieve verwachting omtrent het inkomen een negatieve invloed op de inschatting van de kans op omschakeling. Ook de onkruiddruk op het eigen bedrijf en de arbeidssituatie zijn van invloed zijn op de kans op omschakeling. Hoe groter de onkruiddruk hoe kleiner de kans dat men omschakelt. Hoe minder de bereidheid om extra eigen of ingehuurde arbeid in te zetten, hoe kleiner de kans op omschakeling. Ook belangrijk is de opvatting over een milieuvriendelijke bedrijfsvoering. Hoe belangrijker boeren "milieuvriendelijk telen" en "het verzorgen van natuur op het bedrijf" vinden, hoe groter ze de kans achten dat ze binnen 10 jaar zullen zijn omgeschakeld. Daarnaast is het belangrijk of het bedrijf op orde is of niet. Wanneer het bedrijf niet op orde is, zullen boeren niet geneigd zijn ingrijpende nieuwe stappen zoals omschakeling te nemen. Met andere woorden, wanneer de boer net een belangrijke strategische beslissing heeft genomen, dan zal hij niet geneigd zijn om te schakelen. Pas wanneer het bedrijf zich in een stabiele situatie bevindt, kan een nieuwe stap gezet worden.

Om de beslissing omtrent omschakeling te kunnen begrijpen, moet niet alleen gekeken worden naar de huidige omstandigheden en opvattingen, maar ook naar de plannen voor de toekomst en de strategie waarmee de boer die plannen wil realiseren. Met andere woorden, er moet gekeken worden of omschakeling past binnen het ontwikkelingspad dat de boer wil volgen. In de akkerbouw-/vollegrondsgroenteteelt in de Wieringermeer zijn er vijf ontwikkelingspaden te onderscheiden: schaalvergroten, hoge fysieke opbrengsten, meer tuinbouwgewassen, een tweede tak en inkomensontwikkeling buiten het eigen bedrijf. De ontwikkelingspaden "hoge fysieke opbrengsten" en "inkomensontwikkeling buiten het eigen bedrijf" vallen moeilijk te verenigen met omschakeling naar biologische landbouw. De andere drie paden kunnen makkelijker verenigd worden met omschakeling naar biologische landbouw.

4. DISCUSSIE

4.1 Perceptie en objectieve gegevens

Wanneer boeren overwegen om te schakelen, redeneren ze sterk vanuit hun eigen bedrijf. Vanuit hun jarenlange ervaring en hun kennis van de specifieke omstandigheden op hun bedrijf, schatten ze in wat omschakeling op hun bedrijf zou betekenen. Bij hun inschatting wegen ze argumenten voor en tegen biologische landbouw af, vanuit hun opvattingen en omstandigheden. Ze toetsen vanuit hun perceptie van het bedrijf en de omgeving, of omschakeling past in de eigen bedrijfsvoering en aansluit bij de plannen voor de toekomst. Omdat juist de lokale omstandigheden en werkwijze van de boer zo'n belangrijke rol spelen, zijn de gevolgen van omschakeling voor een bedrijf moeilijk van een afstand in "objectieve cijfers" uit te drukken. Evenmin kan in "objectieve cijfers" worden uitgedrukt waar de knelpunten of winstpunten van omschakeling liggen.

Dit inzicht maakt duidelijk hoe boeren omgaan met knelpunten bij omschakeling. De twee belangrijkste knelpunten, inkomen en onkruiden, zullen hier bediscussieerd worden.

4.1.1 Inkomen

Boeren vinden het *inkomen* een knelpunt bij omschakeling omdat zij verwachten dat dit inkomen zal dalen na omschakeling. Velen vrezen dat het inkomen zodanig zal dalen dat het voortbestaan van het bedrijf in gevaar zal komen wanneer ze omschakelen. Bedrijfsvergelijkend onderzoek tussen biologische bedrijven en gangbare bedrijven toont echter aan dat het inkomen van biologische boeren gemiddeld niet lager is dan dat van gangbare boeren (Bouwman en Geven, 1996; Buizer, 1997; Geven en Bouwman, 1996; IKC, 1997). Het knelpunt voor individuele boeren is dat het onzeker is of *hun* inkomen zal dalen of niet na omschakeling, ook al halen veel biologische boeren even goede resultaten als gangbare boeren. Wat van belang is, is het risico van omschakeling. Het is onduidelijk of het inkomen zal dalen of niet, en dat is nou juist het knelpunt.

4.1.2 Onkruiden

Wat de ene boer een problematische onkruiddruk vindt, is voor de ander geen probleem. Sommigen "kunnen geen onkruid zien", terwijl er voor de ander best "hier en daar wat vuil mag blijven staan". Dit hangt niet alleen samen met opvattingen over hoe men behoort te boeren, maar ook met wijze waarop het bedrijf is ingericht. Wanneer het bedrijf draait op hoge fysieke opbreng-

sten, dan is het essentieel om een lage onkruiddruk te hebben. Voor deze boeren is onkruid dus al snel onacceptabel. Objectieve cijfers over de onkruiddruk op hun bedrijf zeggen weinig, omdat de objectieve cijfers geen rekening houden met hun bedrijfsstrategie en opvattingen.

Het zijn echter niet alleen opvattingen die een rol spelen. Het is wel degelijk zo dat sommige bedrijven meer onkruid hebben dan andere. Het zijn dan de bedrijfsomstandigheden die omschakeling moeilijk maken. Deze bedrijven zullen na omschakeling meer werk hebben aan het beheersbaar houden van de onkruiden. Ze hebben daarmee een concurrentienadeel.

De onkruiddruk hangt samen met de bodem, de onkruidzaden in de bodem en de gewassenkeuze. Voor bedrijven met relatief veel groentegewassen (bijvoorbeeld uien en wortelen) vormen onkruiden een groter probleem dan voor bedrijven met veel aardappelen en granen. Boeren die op zandgrond zitten, zeiden vaak expliciet dat omschakeling bij hun onmogelijk was omdat het onkruid zo snel en gemakkelijk groeide op hun bedrijf. Anderen vertelden dat zij (en hun vader ook) op het bedrijf altijd veel last hadden met duist. "Dat zit bij ons in de grond", zeiden ze, verwijzend naar de onkruidzaden.

Dat ondernemers geen besluiten nemen op grond van "objectieve cijfers", heeft gevolgen voor onderzoek, voorlichting en beleid. Deze zullen maatwerk moeten leveren; ze dienen aan te sluiten bij de diversiteit in de bedrijfsvoering. Door te varen op gemiddelden en alle boeren hetzelfde recept voor een optimale bedrijfsvoering voor te houden, worden gezonde bedrijven (die een eigen strategie volgen die afwijkt van het voorgeschreven recept) te zeer genegeerd.

Het heeft voor onderzoekers en voorlichters daarom weinig zin om door middel van een "kennisoffensief" aan boeren te leren hoe zij bijvoorbeeld kunnen komen tot een meer milieuvriendelijke bedrijfsvoering of tot omschakeling. Een bombardement van objectieve cijfers en objectief juiste werkwijzen vindt simpelweg onvoldoende aansluiting bij de dagelijkse praktijk. Het sluit ook niet aan bij de kennisbehoefte van ondernemers. Wanneer de variatie in kennisbehoefte wordt erkend, kan gerichte informatie worden gegeven aan doelgroepen onder boeren. Op deze wijze kan zowel de effectiviteit als de efficiëntie van de inspanningen aanzienlijk worden vergroot.

4.2 Belangstelling voor omschakeling

Dit onderzoek laat zien dat zo'n 20 tot 30 akkerbouw-vollegroondsgroentebedrijven in de Wieringermeer zullen omschakelen in de komende 10 jaar. Deze verwachting is voornamelijk gebaseerd op de huidige stemming rond biologische landbouw. Alhoewel boeren bij hun inschatting van de kans op omschakeling hun verwachtingen ten aanzien van beleid en consumentenvraag in de toekomst lieten meewegen, zijn hun verwachtingen toch vooral gebaseerd op hun huidige denkkader en huidige trends. Ideeën over de bedrijfsvoering worden gevormd op basis van de huidige vruchtwisseling, toestand van de bodem, rassen, prijzen, enzovoort. Hierin kan echter veel veranderen in de komende 10 jaar. Wanneer de biologische sector blijft professionaliseren

en de afzet echt gaat toenemen, dan zal het aantal boeren dat omschakelt behoorlijk toenemen.

In de afweging ten aanzien van omschakeling spelen niet alleen de eigen opvattingen en omstandigheden een rol. Ook de opvattingen en normen van de collega's in de regio spelen een rol. Zoals Wiskerke (1997) heeft laten zien, spelen regio-specifieke landbouwpraktijken en normen over hoe er geboerd dient te worden, een rol bij de landbouwwontwikkeling van een streek en de besluiten die er op de bedrijven genomen worden. In de Wieringermeer heerst over het algemeen de opvatting dat omschakeling "verrekte moeilijk" is en dat biologische landbouw "niet kan". Dit kan boeren die mogelijk wel belangstelling hebben voor omschakeling afschrikken. Een dergelijke gedeelde opvatting kan echter snel omslaan wanneer een aantal boeren die respect en vertrouwen genieten in de streek, succesvol omschakelt. Er kan dan plots een proces op gang komen dat zeer positief is voor de motivatie om om te schakelen. Dat dergelijke groepsprocessen cruciaal kunnen zijn, is bijvoorbeeld merkbaar bij enkele milieucoöperaties in Friesland 1), waar de sfeer zodanig is dat steeds meer boeren enthousiast raken over initiatieven op het gebied van bodembeheer, landschapsbeheer en milieumaatregelen.

4.3 Een denkmodel

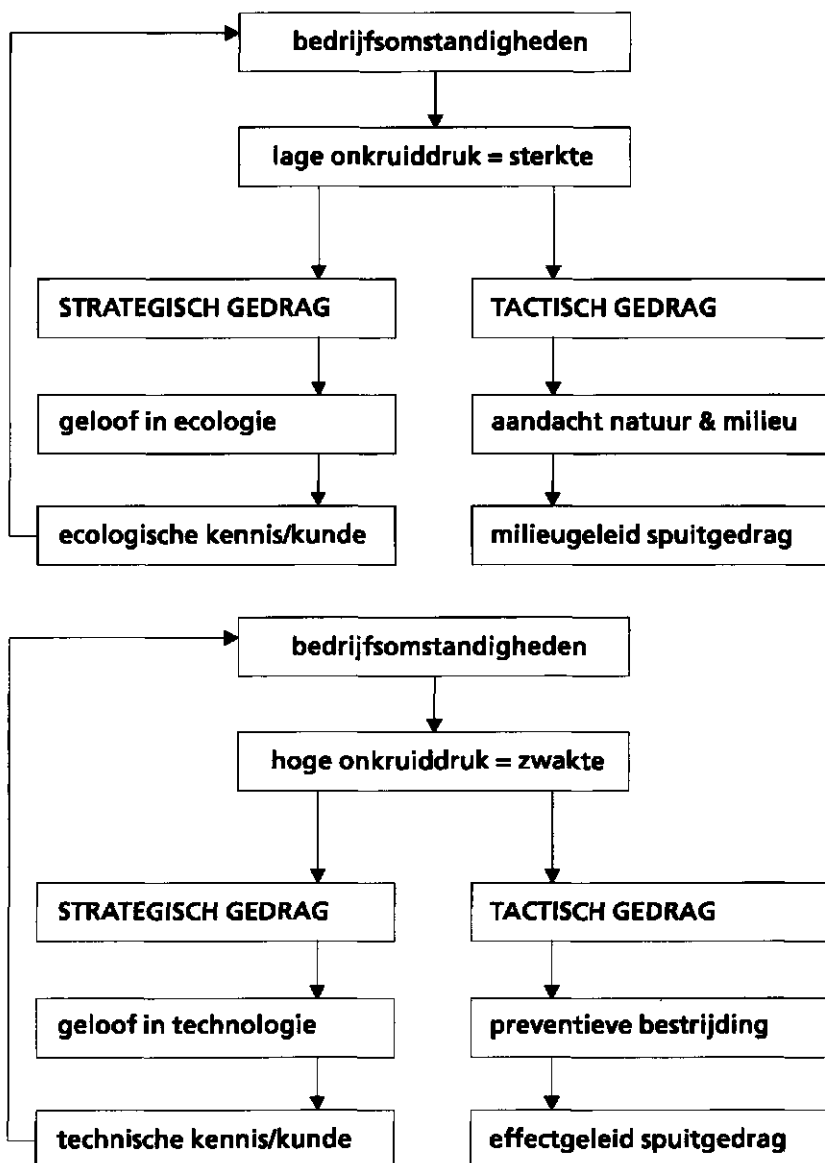
De relatie tussen onkruiddruk en de kans op omschakeling heeft alles van doen met de manier waarop boeren de onkruiddruk aan willen pakken. Op basis van de onkruiddruk op het bedrijf wordt een (langetermijn)strategie en (kortetermijn)tactiek uitgestippeld. De strategie bepaalt tevens de kans op omschakeling. In figuur 4.1 is één en ander weergegeven in een model.

Het denkmodel in figuur 4.1 laat twee verschillende situaties zien. Het model gaat in beide gevallen uit van de bedrijfsomstandigheden (zoals grondsoort en bouwplan), waarmee de ondernemer te maken heeft. In de bedrijfsomstandigheden kunnen zwakten en sterkten verborgen zitten. Het bovenste gedeelte van de figuur laat een situatie zien waarin een sterk punt in de bedrijfsomstandigheden (lage onkruiddruk) bepalend voor het ondernemersgedrag, terwijl in de onderste situatie een zwak punt (hoge onkruiddruk) sturend is.

Op basis van de zwakten en bedreigingen, sterkten en kansen, ontwikkelt de ondernemer een strategisch gedrag en een tactisch gedrag (Buurma, 1997). In het strategisch gedrag stelt hij prioriteiten voor *structurele aanpassing* van zijn bedrijf. Die prioriteiten zijn vervolgens bepalend voor zijn zoek- en leergedrag en zijn parate kennis. De zwakten en bedreigingen, sterkten en kansen, zijn ook bepalend voor het tactisch gedrag. Zolang er geen structurele oplossingen zijn voor bepaalde bedreigingen, moet de ondernemer zijn actuele zwakten en bedreigingen via *symptoombestrijding* zien te verbergen of te compenseren (Buurma, 1997). Als hij dat niet doet, dan komt het bedrijf in de

1) Bijvoorbeeld de Vereniging Eastermar Lansdouwe (VEL).

problemen. Sterkten en kansen buit de ondernemer uit door zowel aanpassingen op korte termijn uit te voeren, als door structurele aanpassingen.

Figuur 4.1 Denkmodel voor ondernemersgedrag, gebaseerd op Buurma (1997)

Welnu, een deel van de boeren in de Wieringermeer heeft te maken met een zwak punt in de bedrijfsvoering, namelijk een hoge onkruiddruk. Zij willen hun bedrijfsvoering milieuvriendelijker maken, omdat dit aansluit bij hun visie op ontwikkeling en/of de eisen die vanuit de maatschappij aan de landbouw gesteld worden. Op korte termijn zien ze echter niet zoveel mogelijkheden om milieuvriendelijker te gaan werken, vanwege de hoge onkruiddruk waar ze last van hebben. Ze beperken zich tot preventieve bestrijding en risicobewust spuitgedrag. Vooral op strategisch niveau werken deze boeren aan een milieuvriendelijke bedrijfsvoering. Hun zoek- en leergedrag is daarbij gericht op oplossingen die niet te veel risico met zich mee brengen, omdat zij met hun zwakke punt geen risico's willen lopen. Ze zoeken naar milieuvriendelijke methoden waarin nog wel de mogelijkheid bestaat om te corrigeren wanneer het onkruid te hard opkomt. Hun voorkeur gaat daarom uit naar geïntegreerde landbouw. De kans dat deze boeren omschakelen naar biologische landbouw is relatief laag.

De andere boeren, met een lage onkruiddruk, streven ook naar een bedrijfsvoering die milieuvriendelijker is. Voor hun liggen er kansen op het gebied van (mechanische) onkruidbestrijding. Omdat zij niet zoveel last hebben van onkruid, hebben zij meer gelegenheid om bij de onkruidbestrijding rekening te houden met het milieu. Dit uit zich op korte termijn in milieubewust spuitgedrag, op lange termijn in het verder zoeken naar ecologische technieken en een neiging naar ecologische landbouw. De kans dat deze boeren omschakelen is hierdoor relatief groot.

De twee figuren laten twee verschillende paradigma's zien. Volgens welk paradigma een boer denkt, wordt in belangrijke mate bepaald door de bedrijfsomstandigheden. Het eerste paradigma is gebaseerd op het idee dat de gangbare technieken en werkwijzen leiden tot een optimale landbouw. Verdere ontwikkeling van de landbouw wil men binnen dit paradigma dan ook realiseren door de gangbare technieken en werkwijzen verder te verfijnen en te optimaliseren. In de onkruidbestrijding betekent dit een verfijning van het gebruik van chemisch-synthetische middelen.

In het tweede paradigma wordt het pad van de bestaande technieken verlaten. Men zoekt naar een fundamenteel andere logica en werkwijze, die veel sterker is gebaseerd op het gebruiken van ecologische processen dan op het gebruik van chemisch-synthetische inputs. Men zoekt naar technieken en werkwijzen die zoveel mogelijk gebruikmaken van ecologische processen en deze waar nodig bijsturen. De omschakeling van gangbare naar biologische landbouw brengt voor de boer met zich mee dat hij zich moet verplaatsen in een andere denkwijze, een ander paradigma.

4.4 Polarisatie van de discussie

Bij de inschatting van knelpunten en winstpunten van omschakeling, heeft de polarisatie in de discussie omtrent gangbare en biologische landbouw een rol gespeeld. Deze polarisatie vond plaats als gevolg van het feit dat sommige gangbare boeren ervan overtuigd zijn dat zij hogere kosten moeten ma-

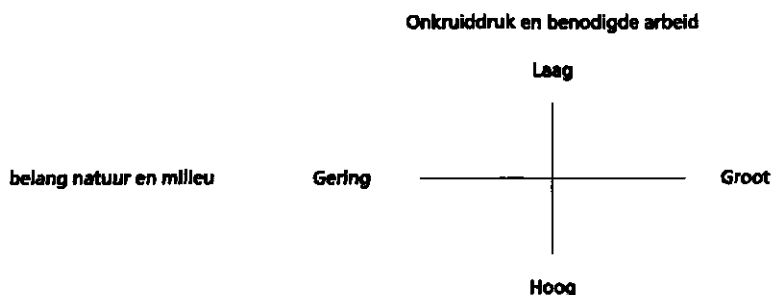
ken omdat onkruiden en ziekten en plagen van biologische boeren naar hun akkers overwaaien 1).

Ten tweede zijn veel boeren bang de overheid biologische boeren als voorbeeldboeren gaat zien voor iedereen, en de landbouw sterk in die richting zal sturen. Zelf zien ze echter grote nadelen aan biologische landbouw. Van de andere kant vinden biologische boeren het vervelend dat bestrijdingsmiddelen soms op hun akker terechtkomen. Zij staan kritisch tegenover verschillende gangbare landbouwpraktijken. Ook voelen zij zich vaak onbegrepen door gangbare boeren. Ze proberen echter zoveel mogelijk hun eigen weg te zoeken. Wel bekritisieren ze het feit dat ze jarenlang minder gesteund zijn door overheid en onderzoeksinstituten dan de gangbare landbouw. Hun producten worden in mindere mate gesubsidieerd en voor hun vragen is vaak geen onderzoeksgeld beschikbaar. Door de polarisatie van de discussie beantwoorden sommige boeren vragen over winstpunten en knelpunten ook gepolariseerd. Zij neigen ertoe om de knelpunten te benadrukken en de winstpunten laag te beoordelen. Een ander gevolg van de polarisatie is dat het omschakelen ervaren kan worden als een enorme stap, namelijk een stap tussen twee polen. Hierdoor wordt de drempel tot omschakeling hoger.

4.5 Doelgroep

Met kennis van de factoren die bepalen hoe groot de kans is dat iemand omschakelt, kan worden aangegeven welke boeren qua opvattingen en omstandigheden al dicht bij biologische landbouw zitten, en welke niet. Het assenstelsel in figuur 4.2 kan worden gebruikt om aan te geven hoe dicht boeren tegen omschakeling aan zitten.

-
- 1) Met name de problematiek rond *Phytophthora* zorgt momenteel voor een polarisering tussen biologische boeren en gangbare boeren. Gangbare en biologische boeren geven elkaar over en weer de schuld van de *Phytophthora*-problemen. Sommige gangbare boeren zetten zich fel af tegen biologische landbouw, omdat zij biologische boeren ervan verdenken een bron van *Phytophthora*-besmetting te vormen. Veel boeren hebben het afgelopen jaar (seizoen 1996-1997) extra kosten gemaakt in de bestrijding van *Phytophthora*. Boeren wier akkers naast akkers van biologische boeren liggen, zijn ervan overtuigd dat ze extra kosten hebben omdat zij extra bespuitingen moesten uitvoeren om te voorkomen dat de *Phytophthora* uit de biologische akkers op hun akkers terechtkwam. Biologische boeren wijten de problemen aan een onzorgvuldige omgang met aardappelopslag en het verbouwen van *Phytophthora*-gevoelige rassen. Het is waarschijnlijk dat de grote *Phytophthora* druk van het afgelopen jaar een negatieve invloed heeft gehad op de inschatting die gangbare boeren maken van de kans dat zij om zullen schakelen.

Figuur 4.2 *Omstandigheden en opvattingen die de ruimte tussen gangbaar en biologisch omvatten*

Akkerbouwers en vollegrondsgroentetelers die in het kwadrant links-onder ingedeeld kunnen worden, zullen niet omschakelen. Zij bevinden zich qua opvattingen (over het belang van natuur en milieu) ver van biologische landbouw en ook de omstandigheden op het bedrijf bemoeilijken omschakeling. Boeren in het kwadrant rechtsboven zitten dicht bij tegen omschakeling en biologische landbouw.

Figuur 4.2 biedt handvatten voor de afbakening van de doelgroep waarop het beleid zich het beste kan richten. Met behulp van de factoren onkruidruk, arbeid en het belang dat wordt gehecht aan natuur en milieu, kan namelijk worden bepaald wie niet zullen omschakelen. Deze factoren vormen als het ware een wijzer die aangeeft of iemand niet zal omschakelen of misschien wel. Een verdere afbakening kan vervolgens plaats vinden door te kijken naar het ontwikkelingspad dat boeren volgen. Boeren die zich sterk richten op hoge fysieke opbrengsten en ontwikkeling buiten het eigen bedrijf zullen ook niet omschakelen.

4.6 Impressie van biologische boeren

Er zijn argumenten voor en tegen biologische landbouw aan de orde geweest. Tevens is besproken welke zaken boeren belangrijk vinden als het gaat om omschakeling op het eigen bedrijf. Hierbij ging het telkens om verwachtingen die gangbare boeren hebben van een biologische bedrijfsvoering. Wat vertellen biologische boeren zelf over deze thema's? Deze paragraaf geeft een impressie.

Allereerst benadrukken biologische boeren de argumenten vóór biologische landbouw. Zij vinden biologische landbouw als geheel een mooie vorm van landbouw. Voor hen is het zeer belangrijk dat biologische landbouw milieuvriendelijk is. Ook de hoge kwaliteit van het product wordt ervaren als

een sterk punt van biologische landbouw. De toekomstperspectieven voor biologische landbouw worden over het algemeen zonnig ingeschat.

Argumenten tegen biologische landbouw zijn ook genoemd. Deze worden door biologische boeren echter niet zozeer gezien als argumenten tegen biologische landbouw, maar veeleer als feiten waarmee je te maken hebt in de biologische landbouw. Een belangrijk feit van een biologische bedrijfsvoering is dat ze erg arbeidsintensief is. Met name het onkruidbeheer vergt veel werk. Je moet bereid zijn om zelf veel werk te verzetten en de nodige vreemde arbeid goed kunnen organiseren. Het arbeidsmanagement is van het grootste belang.

Ziekten en plagen zorgen voor aanzienlijke verschillen in de opbrengsten van jaar tot jaar, zo werd gezegd. Lage fysieke opbrengsten worden veelal echter gecompenseerd door hoge prijzen of ze worden gecompenseerd in goede jaren. Daarnaast is het voor biologische boeren wat minder rampzalig wanneer de oogst in een bepaald gewas tegenvalt, omdat zij hun risico hebben gespreid over diverse gewassen.

Twee biologische boeren vonden hun inkomen ruim toereikend, één van hen vond het toereikend en één van hen vond het eigenlijk niet toereikend. Laatstgenoemde verwacht echter dat zijn inkomen zal stijgen in de komende jaren. De anderen verwachten dat het inkomen de komende jaren ongeveer gelijk zal blijven.

Het is interessant om de verwachtingen die gangbare boeren nu hebben van omschakeling, te vergelijken met de verwachtingen die biologische boeren hadden toen zij overwogen of hun bedrijfsvoering gangbaar of biologisch zou worden. Een belangrijke overeenkomst is dat beide groepen zich bewust waren en zijn van belangrijke problemen in een biologische bedrijfsvoering. Het verschil is echter dat de biologische boeren de voordelen van biologische landbouw zo groot vonden, dat de knelpunten gewoon op wilden lossen of in ieder geval de problemen beheersbaar wilden maken. Hun mening is dat wanneer je om wil schakelen, je ook om kan schakelen. Het is wel degelijk mogelijk biologische landbouw op een rendabele manier te bedrijven, maar je moet er wel voor gaan.

5. BELEIDSSTRATEGIE

In de inleiding is al gesteld dat de provincie Noord-Holland biologische landbouw wil stimuleren door onder meer de omschakeling naar biologische landbouw te bevorderen. Op de korte termijn kan hierin het meeste resultaat worden geboekt wanneer het beleid wordt gericht op de groep boeren die nu niet afwijzend staan tegenover biologische landbouw. Dit zijn boeren die de kans op omschakeling binnen 10 jaar 20% of groter achten. Tevens zijn het boeren die belang hechten aan verzorging van natuur en milieu in hun bedrijfsvoering en geen hoge onkruiddruk hebben of problemen met het inzetten van extra arbeid. Om maatwerk te kunnen leveren in beleid moet men niet alleen rekening houden met de huidige bedrijfsinrichting, maar ook met het ontwikkelingspad dat de boer wil volgen.

De rol van de overheid bij stimulering van biologische landbouw is beperkt. Het is vooral de markt voor biologische producten die de mogelijkheden voor omschakeling beïnvloedt. Boeren zullen immers ook na omschakeling hun inkomen vooral uit de markt moeten halen. De overheid speelt vooral een faciliterende en stimulerende rol.

Het stimuleren van de afzet van biologische producten moet daarom een eerste spoor zijn van het stimuleringsbeleid. Wanneer de markt voor biologische producten groeit, dan vormt dit een zeer krachtige stimulans voor boeren om om te schakelen. De provincie kan in dit kader projecten ondersteunen die werken aan consumentenvoorlichting en het versterken van de biologische agro-keten. Tevens kan de provincie biologische (omschakelende) boeren steunen die gezamenlijk producten willen afzetten. Hier kan de provincie met name een coördinerende functie vervullen. Ze kan een medewerker aanstellen als coördinator of de coördinatie via een extern bureau steunen.

Een tweede spoor is het direct stimuleren van boeren om om te schakelen. Hier is vooral informatievoorziening van groot belang. Bij de informatievoorziening kan het beste worden aangesloten op vier fases waarin omschakeling kan worden onderverdeeld, te weten de oriëntatiefase, de informatie-fase, het afwegen en beslissen en tenslotte de invoering. In de verschillende fases dienen vooral de thema's inkomen, afzet, onkruid en arbeid aan de orde komen.

Voor boeren in de oriëntatiefase is het belangrijk dat er betrouwbare informatie wordt gegeven over de verschillen tussen een gangbare en biologische bedrijfsvoering. Het beleid is hier gericht op de *beeldvorming* rond biologische landbouw. Door informatie over biologische landbouw beschikbaar te maken, kan de afwijzende houding van boeren worden veranderd in een meer belangstellende houding. Deze informatie voorkomt ook dat boeren die reeds belangstelling hebben, afhaken. Hierbij is het belangrijk om in te gaan op de argumenten voor en tegen biologische landbouw, zoals die besproken

zijn in hoofdstuk 3. Uit de enquête en de workshops die voor dit onderzoek zijn gehouden, blijkt dat het belangrijk is om in te gaan op *inkomensaspecten* van omschakeling en biologische landbouw. Een groot deel van de boeren verwacht dat het inkomen na omschakeling zal dalen. Hierdoor hebben ze meteen al geen belangstelling meer voor biologische landbouw.

Overigens zullen dergelijke inkomensgegevens niet volstaan om boeren om te doen schakelen, omdat het voor hun onzeker is of zij *zelf* hun inkomen kunnen behouden of verbeteren na omschakeling.

Verder is het belangrijk om in te gaan op andere argumenten voor en tegen biologische landbouw, zoals de ziektedruk en de lagere fysieke opbrengsten. Argumenten tegen omschakeling kunnen deels worden ontzenuwd en deels worden gerelativeerd. Een goede methode hiervoor is het aandragen van oplossingen voor problemen, vanuit de biologische landbouw (gebaseerd op ervaringen van biologische boeren, proefboerderijen en voorlichters). Het is eveneens belangrijk om argumenten vóór biologische landbouw te belichten en te onderbouwen. Alleen wanneer de voordelen van omschakeling duidelijk zijn dan zullen mensen immers de knelpunten bij omschakelen willen overwinnen.

Voor een dergelijke informatievoorziening is het raadzaam om in de provincie een informatie kenniscentrum over biologische landbouw op te zetten. Behalve de verstrekking van algemene informatie kan het centrum een aanspreekpunt vormen en een coördinerende rol vervullen. Het centrum moet boeren kunnen doorverwijzen. Ze moet adressen kunnen geven van adviseurs, afnemers van producten, omschakelende boeren, voorbeeldbedrijven, enzovoort.

Voor boeren die een actieve belangstelling hebben voor biologische landbouw, mensen die zich in de informatiefase bevinden, moet informatie beschikbaar worden gemaakt die aansluit bij hun vragen en hun bedrijfssituatie. Het gaat hier om *kennisbeleid*. Uit dit onderzoek blijkt dat onder boeren die belangstelling hebben voor biologische landbouw, vooral behoefte bestaat aan kennis over *onkruidbestrijding en afzetmogelijkheden*. Veel gangbare boeren zien enorm op tegen onkruidbestrijding in biologische landbouw. De provincie kan hier aan werken door de uitwisseling van ervaringen tussen boeren te faciliteren en te organiseren. Het is daarbij goed om gebruik te maken van de ervaring die biologische boeren hebben op het gebied van onkruidmanagement. Zij hebben namelijk geleerd om met de juiste vruchtwisseling, tijdige grondbewerking en signalering van opkomend onkruid de onkruidbestrijding zo efficiënt mogelijk te maken. Excursies naar (voorbeeld)bedrijven zijn in deze fase geschikte methoden. Verder is het belangrijk dat onderzoek naar efficiënte bestrijdingsmethoden van onkruid gesteund wordt. Dit lijkt voorsnóg een taak voor de rijksoverheid.

Wat betreft de informatie over afzetmogelijkheden gaat het vooral om het verstrekken van neutrale informatie over hoe de verschillende gewassen vermarkt kunnen worden (via welke kanalen) en wat de vraag is naar deze gewassen. Op deze wijze wordt ingegaan op de mogelijkheden die er voor individuele bedrijven zijn om een inkomen te realiseren in de biologische landbouw.

In de derde fase, waarin de afweging van omschakeling of continuering van een gangbare bedrijfsvoering plaats vindt, is het van belang dat een gedegen omschakelplan wordt opgesteld. Zo worden financiële gevolgen voor het bedrijf berekend en gekoppeld aan kwesties op het gebied van arbeidsorganisatie, teeltplan en afzet. Op basis hiervan kan een afgewogen besluit genomen worden. De provincie kan de kosten van een omschakelplan vergoeden.

Bij het uitvoeren van omschakeling is het contact met collega's cruciaal. Het is essentieel dat problemen waar men tijdens de omschakeling tegenaan loopt, onderling besproken kunnen worden. Men kan gezamenlijk problemen oplossen en elkaar motiveren. Gedacht kan worden aan de vorming van een platform of werkgroep "omschakelende akkerbouwers en tuinders". De werkgroep zal inter-provinciaal dienen te zijn, zodat uitwisseling ontstaat met Flevoland, waar relatief veel omschakelende boeren zitten. De provincie kan bijeenkomsten faciliteren en als coördinator optreden in een netwerk van boeren.

6. CONCLUSIES

Op basis van dit onderzoek kunnen de volgende conclusies getrokken worden:

- in de Wieringermeer staat 67% van de akkerbouwers/vollegrondsgroentetelers afwijzend tegenover omschakeling naar biologische landbouw. De overige 33% hebben (enige) belangstelling voor omschakeling;
- binnen 10 jaar schakelen 20 tot 30 akkerbouwers/vollegrondsgroentetelers in de Wieringermeer om naar biologische landbouw. Hierdoor zal het areaal biologische landbouw toenemen met 700 tot 1.200 ha;
- boeren vinden het voornaamste argument voor biologische landbouw dat het goed is voor natuur en milieu. Ook een argument is dat biologische landbouw goed gebruikmaakt van natuurlijke processen in het ecosysteem;
- belangrijke argumenten tegen biologische landbouw zijn volgens boeren dat het inkomen er lager ligt, problemen met onkruiden, ziekten en plagen en de kleine markt voor biologische producten. Ook de extra eigen of vreemde arbeid die nodig is in de biologische landbouw, is voor boeren een argument tegen biologische landbouw;
- wanneer boeren voor hun bedrijf de kans op omschakeling inschatten, dan spelen de volgende factoren een grote rol: inkomensverwachting na omschakeling, de onkruiddruk en arbeidssituatie op het bedrijf en het belang dat wordt gehecht aan de verzorging van natuur en milieu in de bedrijfsvoering;
- om te weten of boeren om zullen schakelen of niet, dient niet alleen gekeken te worden naar de huidige bedrijfsomstandigheden en -opvattingen, maar ook naar het ontwikkelingspad dat boeren willen volgen. Van belang zijn de doelen die boeren hebben en de strategie die zij willen volgen om die doelen te realiseren. Boeren die waarschijnlijk niet om zullen schakelen zijn boeren die het ontwikkelingspad van de hoge fysieke opbrengsten volgen of een groot deel van hun inkomen buiten het bedrijf willen halen.

LITERATUUR

- Bouwman, V.C. en C. Geven (1996)
Biologisch gelijk aan gangbaar; In: Groenten en Fruit/Vollegrondsgroenten; 1996-17, pp. 16,17
- Buizer, B. (1997)
Geen verlies bij overstap op biologische teelt. Oogstplus; 17 oktober 1997, pp. 12-13
- Buurma, J.S. (1997)
Oorzaken van verschillen in middelenverbruik tussen bedrijven. Schurftbestrijding in appels; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Publicatie nr. 4.143
- CBL (1998)
CBL biedt "voer" voor ondernemers; In Vakblad AGF, juni 1998
- Geven, C. en V.C. Bouwman (1996)
Hoge prijzen compenseren vele arbeidsuren; In: Groenten en Fruit/Vollegrondsgroenten; 1996-43, pp. 16,17
- Informatie- en Kenniscentrum Landbouw (1997)
Biologische landbouw versus gangbare landbouw; Berekening vergroening fiscale stelsel voor de Commissie van der Vaart; Intern rapport nr. 32
- Jaarboek detailhandel (1998)
Den Haag, Hoofdbedrijfschap voor de detailhandel
- Provincie Noord-Holland (1998)
Gronden voor biologische landbouw 1998-2005; Plan van aanpak biologische agribusiness Noord-Holland
- SKAL, 1998
Mondelinge mededeling
- Wiskerke, H. (1997)
Zeeuwse akkerbouw tussen verandering en continuïteit; Een sociologische studie naar diversiteit in landbouwbeoefening, technologieontwikkeling en plattelandsvernieuwing; Proefschrift, Landbouwuniversiteit Wageningen

Zimmermann, K.L. (1997)

Groeimogelijkheden biologische agribusiness in de kop van Noord-Holland; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), Interne nota

BIJLAGEN

Bijlage 1. Vragenlijst "motieven en knelpunten bij omschakeling naar biologische landbouw"

Enkele basisgegevens

1a. Wat is de oppervlakte cultuurgrond van uw bedrijf?

1b. Wat is de bedrijfsvorm?

- ☐ Eenmansbedrijf > vraag 1d
- ☐ Maatschap
- ☐ BV
- ☐ Fa
- ☐ VOF

1c. Met wie vormt u de mts. / bv / fa / VOF?

- ☐ ondernemer
- ☐ ouder
- ☐ broer / zus
- ☐ zoon
- ☐ 3e

Leeftijd

.....
.....
.....
.....
.....

1d. Wat is de leeftijd van de andere ondernemers?

Vul in bij 1c

1e. Komt uw gezinsinkomen geheel uit het bedrijf?

- ☐ ja
- ☐ nee

>> vraag 2
>> vraag 1f

1f. Welke andere inkomensbronnen heeft uw gezin?

- ☐ werk van een de ondernemers
- ☐ werk echtgeno(o)t(e)
- ☐ loonbedrijf
- ☐ niet-agrarische activiteit bij het bedrijf
- ☐ uitkering
- ☐ anders, nl.

1g. Hoe groot schat u het percentage van het inkomen dat van buiten het bedrijf komt?

Bedrijfsontwikkeling

2a. Wanneer bent u de maatschap / bv / firma / VOF ingestapt?

2b. Heeft u het bedrijf overgenomen of gestart?

- ☐ overgenomen van ouders
- ☐ overgenomen van andere familie
- ☐ gestart, gekocht van derden

2c. In welk jaar?

3. Voor het onderzoek is het belangrijk om een beeld te krijgen van hoe het bedrijf zich ontwikkeld heeft. Kunt U zo goed mogelijk het huidige bedrijf vergelijken met het bedrijf zoals het er begin jaren tachtig uitzag?

Afgenomen	Hetzelfde	Toegenomen	Opmerking/reden
Bedrijfsoppervlakte			
Aantal gewassen in bouwplan			
Soort gewassen (veranderd?)			
Takken			
Eigen mechanisatie			
Zelf sorteren, bewaren, verpakken			
Aantal VAK			
Anders, nl.....			

4. Wat waren de redenen om de genoemde veranderingen door te voeren?
Vul antwoorden kort in in tabel hierboven

Doelstellingen

5a. Kunt u aangeven wat voor u de belangrijkste doelstellingen zijn?

- een inkomen verdienen voor het gezin
- plezier in het werk
- werken aan en in een schoon milieu
- samen met gezinsgenoten aan het bedrijf werken
- ruimschoots gelegenheid tot ontspanning en hobby's (buiten de bedrijfsvoering)
- bijdragen aan natuur en landschap
- werken aan een andere en gezondere landbouw
- voedselvoorziening voor bevolking
- een mooi bedrijf neerzetten
- anders, nl.

5b. Kunt u de drie gekozen doelstellingen op volgorde leggen? (1= meest belangrijk, 2= op een na belangrijkste, 3 = op twee na belangrijkste)

5c. Als u 10 punten mag verdelen over de 3 belangrijkste doelstellingen, hoe zou u dat doen?

Code	aantal punten
1.	
2.	
3.	

6a. *Kunt u door middel van een rapportcijfer tussen 0 en 10 aangeven in hoeverre u de volgende aspecten belangrijk vindt voor een goede bedrijfsvoering?*

Cijfer

- a. hoge producties per hectare
- b. lage kosten per hectare
- c. het vergroten van het bedrijf
- d. het verzorgen van natuur op het bedrijf
- e. nieuwe teelten of manieren van werken uitproberen
- f. flink investeren
- g. veel arbeid creëren op het bedrijf
- h. hoeveelheid arbeid reduceren door mechanisatie
- i. de toegevoegde waarde op het bedrijf hoog maken door arbeidsintensieve gewassen te telen
- j. de toegevoegde waarde op het bedrijf hoog maken door meer bewaring en bewerking van producten
- k. milieuvriendelijk produceren
- l. weinig risico lopen

Het ideale bedrijf

Bij de volgende vragen gaat het om wat u als het ideale bedrijf ziet. Stel u voor, u kon zonder belemmeringen een nieuw bedrijf beginnen. Hoe zou dat bedrijf eruit zien?

1. Sterk eens met de linker stelling	4. Gematigd eens met de rechter stelling
2. Gematigd eens met de linker stelling	5. Sterk eens met de rechter stelling
3. Onbeslist	6. Weet niet

7a. *mijn ideale bedrijf is een biologisch bedrijf // mijn ideale bedrijf geen biologisch bedrijf (gangbaar/geïnt)*

1 2 3 4 5 6

7b. *mijn ideale bedrijf heeft een teeltfrequentie voor aardappels (of een ander belangrijk gewas) van 1:3 // mijn ideale bedrijf heeft een teeltfrequentie voor aardappels van 1:6*

1 2 3 4 5 6

7c. *mijn ideale bedrijf heeft een extensief bouwplan // mijn ideale bedrijf heeft een intensief bouwplan*

1 2 3 4 5 6

7d. *op mijn ideale bedrijf let ik vooral op het natuurlijk evenwicht bij gewas // op mijn ideale bedrijf ga ik tot het uiterste om zo hoog mogelijke opbrengsten te halen*

1 2 3 4 5 6

Pluspunten en minpunten van het bedrijf, de toekomst

8. *Kunt u aangeven wat u de drie sterkste punten van uw bedrijf of bedrijfsvoering vindt?*

Kunt u de volgorde aangeven? 1= meest sterk; 2= één na sterkste; 3= twee na sterkste)

	1	2	3
a. weinig problemen met ziekten, plagen en onkruiden	0	0	0
b. goede gewasopbrengsten door vruchtbare grond	0	0	0
c. lage uitgaven door eigen arbeid of mechanisatie	0	0	0
d. hoog rendement door hoge omzet per arbeidskracht	0	0	0
e. veel ervaring met kennisintensieve teelten (pootgoed/groente)	0	0	0
f. goede arbeidsbenutting door veel "winterwerk"	0	0	0
g. risicospreiding door breed gewassenpakket	0	0	0
h. neus voor het verbouwen van gewassen die veel opleveren	0	0	0
i. laag verbruik kunstmest	0	0	0
j. laag verbruik bestrijdingsmiddelen	0	0	0
k. anders, nl.	0	0	0

9. Kunt u aangeven wat u de drie belangrijkste minpunten van uw bedrijf of bedrijfsvoering vindt? Kunt u de volgorde aangeven? (1= zwakst, 2= een na zwakst, 3= twee na zwakst)

	1	2	3
a. structuurbederf door groot aandeel rooivruchten	0	0	0
b. nematoden-problemen door nauwe vruchtwisseling	0	0	0
c. ziekte-gevoeligheid van gekozen rassen/gewassen	0	0	0
d. problemen om onkruid onder controle te houden	0	0	0
e. geringe beschikbaarheid van vaste organische mest	0	0	0
f. hoge uitgaven door vreemde arbeid	0	0	0
g. hoge uitgaven door zware leningen	0	0	0
h. inkomen zeer afhankelijk van aardappelen	0	0	0
i. hoog verbruik kunstmest / bestrijdingsmiddelen	0	0	0
j. anders, nl.	0	0	0

- 10a. Kunt u aangeven welke 3 kansen voor het verbeteren van de inkomensvorming u ziet als de grootste kansen voor uw bedrijf?

Kunt u de volgorde aangeven? (1 = meest belangrijk, 2 = op een na belangrijk, 3 = op twee na belangrijk)

	1	2	3
a. produceren voor nieuwe markten	0	0	0
b. omschakeling naar biologische bedrijfsvoering	0	0	0
c. inpassen van een veehouderij-tak in het bedrijf	0	0	0
d. schaalvergroting door bijkopen van grond	0	0	0
e. meer bewaring en bewerking van producten	0	0	0
f. intensivering door meer tuinbouwgewassen te nemen	0	0	0
g. vergroten gezinsinkomen buiten het bedrijf	0	0	0
h. verder specialiseren	0	0	0
i. tweede tak (niet agrarisch)	0	0	0
j. meer mechaniseren	0	0	0

11a. Kunt u vertellen welke drie zaken u het meest bedreigend vindt voor de toekomstige inkomensvorming op uw bedrijf?

Kunt u de volgorde aangeven? (1 = meest belangrijk, 2 = op een na belangrijkste, 3 = op twee na belangrijkste)

	1	2	3
a. lage en schommelende prijzen akkerbouwproducten	0	0	0
b. milieuvorschriften van overheden	0	0	0
c. teeltvorschriften van afnemers	0	0	0
d. acties natuur- en milieubewegingen	0	0	0
e. onvoldoende of te dure losse arbeidskrachten beschikbaar	0	0	0
f. toenemende concurrentie elders in Europa	0	0	0
g. onzekerheid over duurzaamheid afzetkanalen	0	0	0
h. slecht imago landbouw	0	0	0
i. hoge grondprijzen / gebrek aan landbouwgrond	0	0	0
j. Anders, nl.	0	0	0

11a. Zijn er bepaalde veranderingen waarvan u denkt dat u ze daadwerkelijk op het bedrijf gaat doorvoeren in de komende vijf jaar?

0 ja >> vraag 15b

0 nee >> vraag 15c

11b. Welke veranderingen denkt u dan aan?

Doorvragen: wat is de reden dat u dat wil gaan doen?

11c. Wat zijn de redenen dat u geen veranderingen denkt door te voeren?

omschakeling

12a. Heeft u wel eens nagedacht over omschakeling?

0 ja

0 nee

12b. Zo ja: Heeft u wel eens met uw partner of de anderen in de bedrijfsleiding over omschakeling van het bedrijf gesproken?

0 ja

0 nee

12c. Kunt u per persoon aangeven of ze:

a. minder geneigd zijn dan u om te schakelen

b. precies hetzelfde denken als u over omschakeling

c. meer dan u geneigd zijn om te schakelen

d. weet niet

Persoon

ondernemer

.....

.....

a / b / c / d

a / b / c / d

a / b / c / d

13. Heeft u interesse in biologische landbouw?

0 totaal geen interesse

- 0 geen interesse
- 0 enige interesse
- 0 sterke interesse

14. Bent u van plan binnen vijf jaar om te schakelen naar biologische landbouw?

- 0 absoluut niet
- 0 waarschijnlijk niet
- 0 misschien
- 0 waarschijnlijk wel
- 0 zeer zeker wel

15a. Kunt u aangeven hoe belangrijk of onbelangrijk voor u de volgende knelpunten zijn wat betreft het omschakelen naar biologische landbouw? (1= zeer belangrijk, 2 = belangrijk, 3 = een beetje belangrijk, 4 = niet echt belangrijk, 5 = onbelangrijk, 6 = totaal onbelangrijk)

code omschrijving	belang					
	1	2	3	4	5	6
a. inkomen	0	0	0	0	0	0
b. extra eigen arbeid die nodig is	0	0	0	0	0	0
c. extra losse arbeid die nodig is	0	0	0	0	0	0
d. bodemvruchtbaarheid op mijn bedrijf	0	0	0	0	0	0
e. schade door ziekten en plagen	0	0	0	0	0	0
f. vakmanschap nodig in biologische landbouw	0	0	0	0	0	0
g. geringe vraag naar biologische producten (markt is klein)	0	0	0	0	0	0
h. gedane investeringen	0	0	0	0	0	0
i. bestrijding van onkruiden	0	0	0	0	0	0
j. omschakelen is al met al teveel gedoe	0	0	0	0	0	0
k. geen steun in directe omgeving	0	0	0	0	0	0
l. omschakelingsperiode	0	0	0	0	0	0

15b. Kunt u vertellen wat voor u de drie belangrijkste knelpunten zijn, en de volgorde van belangrijkheid aangeven?

15c. Waarom kiest u deze drie als de belangrijkste? Waarom kiest u deze volgorde?

16a. Kunt u aangeven wat volgens u de belangrijkste winstpunten zijn (zouden kunnen zijn) van omschakeling naar omschakelen naar biologische landbouw? (1= zeer belangrijk, 2 = belangrijk, 3 = een beetje belangrijk, 4 = niet echt belangrijk, 5 = onbelangrijk, 6 = totaal onbelangrijk)

code omschrijving	belang voordeel					
	1	2	3	4	5	6
a. goed voor natuur en milieu	0	0	0	0	0	0
b. ineens voldoen aan alle milieuregels	0	0	0	0	0	0
c. voorloper zijn	0	0	0	0	0	0

d.	hogere saldo's per hectare	0	0	0	0	0	0
e.	markt voor biologische producten groeit	0	0	0	0	0	0
f.	bodemstructuur en -vruchtbaarheid verbeterd	0	0	0	0	0	0
g.	beter gebruikmaken van natuurlijke processen en natuurlijke vijanden van ziekten en plagen	0	0	0	0	0	0
h.	je wordt weer meer "plantenteler", je staat dichter bij de planten en het gewas	0	0	0	0	0	0

16b. Kunt u vertellen wat voor u de drie belangrijkste voordelen zijn, en de volgorde van belangrijkheid aangeven?

16c. Waarom kiest u deze drie als de belangrijkste? Waarom kiest u deze volgorde?

17. Hoe schat u de kans dat uw bedrijf over 5 jaar biologisch is?
0% 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100%

18. Hoe schat u de kans dat uw bedrijf over 10 jaar biologisch is?
0% 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100%

Sociale omgeving, belangrijke anderen, kennisomgeving

19. Hoe belangrijk zijn in uw bedrijfsvoering de volgende informatiebronnen?
Vul voor iedere informatiebron 1, 2 of 3 in. 1 = groot belang, 2 = enig belang, 3 = geen belang

		1	2	3
a.	bedrijfsboekhouding/boekhouder	0	0	0
b.	vertegenwoordiger / leverancier mechanisatiebedrijven	0	0	0
c.	vakbladen	0	0	0
d.	collega-boeren en wat je ziet van hun bedrijven	0	0	0
e.	gezinsgenoten en verdere familie betrokken bij het bedrijf	0	0	0
f.	niet-familie werkzaam op het bedrijf	0	0	0
g.	bank	0	0	0
h.	cursussen, excursies en demonstraties	0	0	0
i.	voorlichtingsdiensten of adviesbureaus	0	0	0
j.	landbouwbeurzen	0	0	0

20. Kunt u in volgorde aangeven wiens mening het belangrijkste is?

- gezinsleden
- vaste krachten op het bedrijf
- buren
- collega boeren
- mensen in het dorp
- organisaties in het dorp of de omgeving

21a. Hoeveel biologische boeren kent u?

- 0 Geen
0 1
0 1-5
0 Meer dan 5

21b. Hoeveel biologische boeren spreekt u regelmatig?

- 0 Geen
- 0 1
- 0 1-5
- 0 Meer dan 5

21c. Bezoekt u wel eens biologische bedrijven (om daar informatie te verzamelen)?

- 0 Ja >> vraag 21d
- 0 Nee >> vraag 21e

21d. Wat was uw indruk van die bedrijven?

21e. Wat is uw indruk van biologische bedrijven?

Rassenkeuze

22. Uit welke rassen was het areaal aardappelen op uw bedrijf in 1997 opgebouwd?

Code Rasnaam Areaal (ha)

23. Uit welke rassen was het areaal tarwe op uw bedrijf in 1997 opgebouwd?

Code Rasnaam Areaal (ha)

24. Kunt u vertellen wat voor u de drie belangrijkste factoren voor een succesvolle teelt zijn, en de volgorde van belangrijkheid aangeven?

(1 = meest belangrijk, 2 = op een na belangrijkste, 3 = op twee na belangrijkste)

	1	2	3
a. goede bodemvruchtbaarheid	0	0	0
b. goede bodemstructuur	0	0	0
c. effectieve bestrijdingsmiddelen	0	0	0
d. optimale bemesting	0	0	0
e. hoog productieve rassen	0	0	0
f. resistente rassen	0	0	0
g. ruime vruchtwisseling	0	0	0

25. Houdt u bij de keuze van gewasbeschermingsmiddelen rekening met de effecten op het milieu, zoals risico voor waterdieren, bodemleven en vervuiling van grondwater?

Indien nee, waarom niet?

- 0 nee, ik vind het gewas belangrijker dan het milieu
- 0 nee, ik veronderstel dat toegelaten middelen veilig zijn
- 0 nee, ik moet afwisselen vanwege resistentieontwikkeling
- 0 nee, want.....
- 0 ja

De groep van biologische boeren gebruikt geen chemische bestrijdingsmiddelen. Zij werken veel met natuurlijke bestrijdingsmiddelen en mechanische bestrijding. Verder proberen ze te voorkomen dat ziekten of plagen uitbreken door een ruim bouwplan. Onkruid proberen ze te beheersen door de onkruidontwikkeling scherp in de gaten houden (er bovenop te zitten).

26a. Zou u door op deze manier te werken, ziekten, plagen en onkruiden de baas kunnen blijven?

- 0 ja
0 nee

- 26b. Zo ja: waarom verwacht u dat?
Zo nee: welke moeilijkheden levert het dan op?

Mest en mineralen

27. Wanneer we de totale hoeveelheid N,P en K die u het afgelopen jaar heeft toegepast op akkerbouw of vollegrondsgroentegewassen als 100% nemen, wat was dan het percentage van:
a. Kunstmest	%
b. Drijfmest	%
c. Vaste mest	%
28. Zou u op uw bedrijf zonder kunstmest kunnen werken?
- 0 zeker wel
0 misschien wel
0 waarschijnlijk niet
0 absoluut niet

Bedrijfseconomisch

29. Hoe is uw inkomen geweest, de afgelopen 5 jaar?
- 0 zeer goed
0 ruim toereikend
0 toereikend
0 niet toereikend
30. Hoe ziet u de inkomensontwikkeling voor de komende 5 tot 10 jaar?
- 0 Ik verwacht dat ons gezinsinkomen zal dalen
0 Ik verwacht dat ons gezinsinkomen ongeveer gelijk zal blijven met de afgelopen jaren
0 Ik verwacht dat ons gezinsinkomen zal stijgen
31. Wat is naar uw schatting het percentage eigen vermogen in het bedrijf?
32. Wat verwacht u dat er met het inkomen gebeurt wanneer u zou omschakelen naar biologische landbouw?
- 0 Het inkomen zal stijgen
0 Het inkomen zal gelijk blijven
0 Het inkomen zal dalen
0 Weet niet
33. Stel dat u een goed inkomen zou kunnen verwerven met biologische landbouw. Zou u dan omschakelen?
- 0 ja
0 nee

Omschakelingsvoorwaarden

34. *Als afzetcoöperaties u gedurende 5 jaar een meerprijs van 25% (biologisch ten opzichte van gangbaar) zouden garanderen, zou u dan overschakelen naar een biologische bedrijfsvoering?*
- ☐ > 60% kans
- ☐ 20-60% kans
- ☐ < 20% kans
- ☐ 0% kans
35. *Als praktijkonderzoek / voorlichting u gedurende 1 groeiseizoen via 10 gratis bedrijfsbezoeken zouden begeleiden, zou u dan overschakelen naar een biologische bedrijfsvoering?*
- ☐ > 60% kans
- ☐ 20-60% kans
- ☐ < 20% kans
- ☐ kans
36. *Als u tegen gunstige voorwaarden "biologische grond" zou kunnen krijgen, zou u dan overschakelen naar een biologische bedrijfsvoering?*
- ☐ > 60% kans
- ☐ 20-60% kans
- ☐ < 20% kans
- ☐ 0% kans
37. *Als de mogelijkheden voor mechanische onkruidbestrijding aanzienlijk zouden verbeteren, zou u dan overschakelen naar een biologische bedrijfsvoering?*
- ☐ > 60% kans
- ☐ 20-60% kans
- ☐ < 20% kans
- ☐ 0% kans

Heeft u nog vragen of opmerkingen naar aanleiding van het interview?